

Rimske vile Istre i Dalmacije, I. dio: pregled lokaliteta

Roman Villas of Istria and Dalmatia I

Izvorni znanstveni rad

Antička arheologija

Original scientific paper

Roman archeology

UDK/UDC 904:711.424(497.5Istočni Jadran)“-00/03”

Primljeno/Received: 27. 05. 2002.

Prihvaćeno/Accepted: 13. 06. 2002.

Dr. sc. VLASTA BEGOVIĆ

Institut za arheologiju

Ulica grada Vukovara 68

HR - 10000 Zagreb

Dr. sc. IVANČICA SCHRUNK

University of St. Thomas

St. Paul, Minnesota, USA

Rimske ranocarske vile ujedinjaju italsku graditeljsku tradiciju, razigrani luksuz i eleganciju helenističke arhitekture i imponantni egipatski stil. Građevine su redovito na izabranim lokacijama, potpuno prilagođene krajoliku u pogodnim dubokim uvalama ili na povišenim položajima na brežuljku, sa širokim vizurama prema okolnom terenu i prilazima. Na području rimske Istre i Dalmacije mnogo je ubiciranih lokacija vila, ali vrlo malo istraženih lokaliteta.

Ključne riječi: rimske vile, villa rustica, maritima vila, villa suburbana, rimska arhitektura, istočna obala i otoci Jadranskog mora, od 1. st. pr. Kr. do 4. st. po Kr.

Key words: Roman villas, villa rustica, villa maritima, villa suburbana, Roman architecture, East coast and islands of Adriatic Sea from 1st century BC until 4th century AD.

UVOD

U razdoblju između Cezara i Flavijevaca događale su se bitne preobrazbe kulturnog krajobraza i prirodnog zemljopisa istočnog Jadrana. Osnivanje kolonija i podjela zemljišta stvorili su nove socijalne, ekonomske i ekološke stvarnosti. Proces urbanizacije kolonija i romanizacija koju je taj tijek donio, sustavno je obradio M. Suić (1976.). Romanizacija krajolika je tekla usporedno s urbanizacijom. Novi način korištenja zemljišta i novi tip ruralne gradnje prenosi se iz Italije na drugu obalu Jadrana, koja u potpunosti postaje druga strana rimskog mora. Izgradnjom vila i uređenjem poljoprivredne okolice dolazi do bitne promjene izgleda krajolika obale i otoka kao i kraških polja u unutrašnjosti. Prvi koji je detaljno obradio vile na našoj obali i otocima je M. Zaninović (1988. i 1995.). Intenzivna poljoprivreda i uzgoj novih kultura mijenjaju pejzažna obilježja. Posebno je pojačan uzgoj maslina i vinove loze, a smanjuju se površine šuma i pašnjaka. Organizacija prostora i korištenje zemljišta teži prema profitabilnoj poljoprivrednoj proizvodnji i iskorištavanju prirodnih resursa. Intenzivira se eksploatacija kamena i proizvodnja soli. Uz nalazišta gline razvija se i masovna proizvodnja amfora i građevinskog materijala. Ekonomsku povijest Istre i Dalmacije obradili su detaljno R. Matijašić

(1998.) i A. Škegro (1999.). Proizvodnja je namijenjena potrebama vila, ali i gradskim tržištima. Širenjem rimske države otvaraju se i nova, udaljena vojna i civilna tržišta. Stvara se provincijalna elita u rimskim kolonijama koja razvija velike ekonomije i dalje potiče javnu i privatnu gradnju u urbanim središtima, ali i luksuznu gradnju vila na posjedima.

Rimske vile izvan gradskih cjelina možemo podijeliti na nekoliko osnovnih tipova - *villae rusticae*, suburbane i maritimne vile. Nadalje, prema građevinskim značajkama dijele se na vile s prostorijama grupiranim oko središnjeg dvorišta, portikus i peristilne vile, te kombinaciju tih tipova. Osim toga, rimske vile mogu biti građene na povišenoj umjetnoj zaravni, na ravnom terenu ili gradnja može biti razvedena na više terasa. U pravilu, vile se prilagođavaju zadanom terenu i majstorski koriste sve prednosti određenog položaja. Izbor mjesta za izgradnju vila je uvijek vrlo brižljivo odabran, kao što su pogodne, duboke uvale i povišeni položaji sa širokim vizurama (dobrim pogledom nad okolnim terenom i prilazima). U određenoj mikrolokaciji karakterizira ih prirodno najpovoljniji smještaj, otvoreni pogledi prema moru ili zelenilu brežuljaka i livada, najpažljivije izabrane prednosti insolacije, blizina izvora pitke vode ili cisterne za skupljanje kišnice i građene ceste, te sigurne prirodne luke (s valobranima) za najjednostavniji prijevoz poljoprivrednih proizvoda morem do tržišta.

1 Ovo je dio sintetskoga većeg rada koji će biti objavljen u dva dijela.

U vrijeme cara Augusta (27. g. pr. Kr.-14. g. po Kr.) možemo razlikovati dva tipa bogatih ladanjskih rezidencija. Jedan tip je relativno kompaktni oblik vile građene na platformi s dugačkim porticima. Taj je tip svojstven za rimsku Kampaniju i južni Lacij. Drugi tip je maritimna (priobalna) vila s lebdećim porticima, poznata posebno u Napuljskom zaljevu (Stabiae, Baiae, Sorrentum i Capri). Ta se dva tipa javljaju između dviju tradicija - tradicije italjske kuće s atrijem i poznatog tipa helenističke kuće, građene oko središnjeg dvorišta s porticima. Spoj tih dviju tradicija u gradu rezultira zatvorenom kućom s atrijem i peristilom, dok izvan gradova imaju tendenciju otvaranja objekta prema krajobrazu.

Arhitektura klasične Grčke pretežno je utjecala na rimsku arhitekturu od Augusta do Kaligule (od 27. g. pr. Kr. do 41. g. po Kr.). U konstrukcijama prevladavaju stup i greda, te ravni stropovi, a upotrebu svoda nalazimo uglavnom u substrukcijama. U vrijeme Kaliguline vladavine jača utjecaj egipatske arhitekture, uključujući sve više teatralnost i scenografiju koja je bila tradicionalno aleksandrijska. Primjer je i takva sofisticirana izvedba kao Kaligulina ploveća palača na Lago di Nemi. Od toga razdoblja počinje razvoj rimskih ladanjskih vila, s naglašenom težnjom da se poveća reprezentativnost pročelja. Fasade dobivaju monumentalni karakter u odnosu prema krajoliku, čiji su još uvijek integralni dio. U unutrašnjosti vila prpošna potreba za izabranim luksuzom, ocrta epikurejski pogled na život i težnju za profinjenim prostornim sklopovima, često vrlo nekonvencionalnim (SOREN, AYLWARD, 1994.). Od razdoblja cara Nerona do Flavijevaca (54.-96. g.) umjesto klasične konstrukcije stupa i grede, te ravnih stropova, raste upotreba lukova, svodova i kupola u rimskoj arhitekturi. Stropne konstrukcije su katkad tako raskošne i blještave kao npr. strop u obliku piramide sa svodenim stranicama. Najzorniji primjeri su Neronova palača Domus Aurea i flavijevska palača Domus Augustana u Rimu.

Rimske ranocarske luksuzne vile ujedinjuju italsku graditeljsku tradiciju, profinjeni luksuz helenističkih palača i egipatski velebni stil. Možemo ih označiti kao rezidencijalne komplekse koji se otvaraju prema krajoliku, koristeći sve prednosti zadanog i suptilno se eksponiraju u njemu. Arhitektonski sklopovi su prozračni - uključuju mnogo otvorenih prostora (hortikulturno uređenih vrtova) u svoje tkivo. Takve vile oblikuju ekstrovertiranu arhitekturu svojstvenu za razdoblje pax Romana (27. g. pr. Kr. do 167. g. po Kr. - od dolaska Augusta na vlast do provale Kvada i Markomana za cara Marka Aurelija). Klasični sadržaji takvih kompleksa su rezidencijalni prostori vrlo visokih standarda s hortikulturno uređenim peristilima i unutarnjim vrtovima (*xystus*), uz koje se redaju parkovi s paviljonima koji su namijenjeni rasonodi, nimfeji, te monumentalne zgrade kao *gymnasium*, *palaestra*, teatri, svetišta - jedan urbani helenistički opus prenesen u pejzaž (CIMA, LA ROCA, 1986.). Uz mnoge luksuzne vile nalazimo i potpuno utilitarne sadržaje, ne manje vrijedne niti po položaju, niti po dimenzijama (primjer vile u uvali Verige na Brijunima).

Rimski arhitekt Vitruvije sažeo je zakone novog doba, preporučujući "udobne i prostrane kuće za 'ljude od utjecaja' kojima se trebaju graditi prostrani ulazni prostori u velebnom stilu, prostrani atrij i peristil sa zelenilom i šetnicama primjereno njihovu ugledu i dostojanstvu. Takvi ljudi također trebaju biblioteke, galerije slikarstva, bazilikalne dvorane za audijencije u stilu velikih javnih građevina, načinjene npr. kao egipatski *oecus*, jer se u takvim kućama održavaju javni sastanci, privatna suđenja i dogovori prije arbitraža" (Vitruvije, *De Architectura libri decem*, VI., 5, 2).

Za neke ranocarske rezidencijalne komplekse u Istri je poznato da su prošli razvojnu fazu od skromnih objekata tipa *villa rustica* do građevinskih kompleksa velikih površina, dodavanjem sklopova kojima postupno raste razina luksuza (Brijuni, Vižula kod Medulina). Kvaliteta mozaika razdoblja julijsko-klaudijske dinastije takva je da su trajali uz minimalne preinake do razdoblja kasne antike (VERZAR BASS, 1986., 656.). Mozaici su još pretežno crno-bijeli, s umetnutim polikromnim slikama (emblema), a u upotrebi je i sofisticirana kombinacija mramornih ploča i mozaika u tehnici *opus scutulatum* (Vižula kod Medulina). Mramor različitih boja i teksture služi i kao obloga podova i inkrustacije na zidovima. Poznate su i mozaične slike na teguli koje se dobivaju gotove i ugrađuju u pod, a lokalni majstori rade vjerojatno samo borduru (vila u uvali Verige na Brijunima). Velike vile grade se uz glavne prometnice i plovidbene pravce (LAFON, 2001., 112.).

Od početka izgradnje u vilama je prisutna više urbana kultura nego ruralna, a njihovo značenje je višestruko. Vile su u prvom redu bile središta ekonomske moći Rimskog Carstva, jer su velike ekonomije bile izvan grada. Radionice velikog mjerila *figulinae*, *fullonicae*, metalske radionice nalaze se u sklopu vila, izvan urbanih središta. Ruralni moćnici bili su ujedno i urbana elita i opskrbljivali su grad prijeko potrebnim proizvodima (WHITTAKER, 1990., 111.). Rudnici, kao i prerada olova i željeza, te velike figiline prelaze krajem 1. st. i u 2. st. u carsko vlasništvo - dokumentirano za razdoblje Flavijevaca (STARAC, 1994., 136.) i Marka Aurelija (VERZAR BASS, 1986., 660.). To su strateški važni produkti za opskrbu rimske vojske.

Vrlo važna funkcija vile je rezidencijalna. Katkad ona predstavlja mjesto stanovanja, a ponekad mjesto samo povremenog boravka gospodara. Vile su tradicijski ideal Rimljana koji još uvijek poljoprivrednu proizvodnju smatraju jedinim časnim izvorom prihoda (SUIĆ, 1976.).

Drugi nek blago gomilaju, i nek ih
Za imanjima silnim želja mori
Bojne nek trube tjeraju od njih
Blagi, bezbrižni san.

A meni nek ostane suđeno da život provodim
Na malome svome imanju, uz mali svoj stan.

U poljskom radu neka mi prolazi svaki dan.

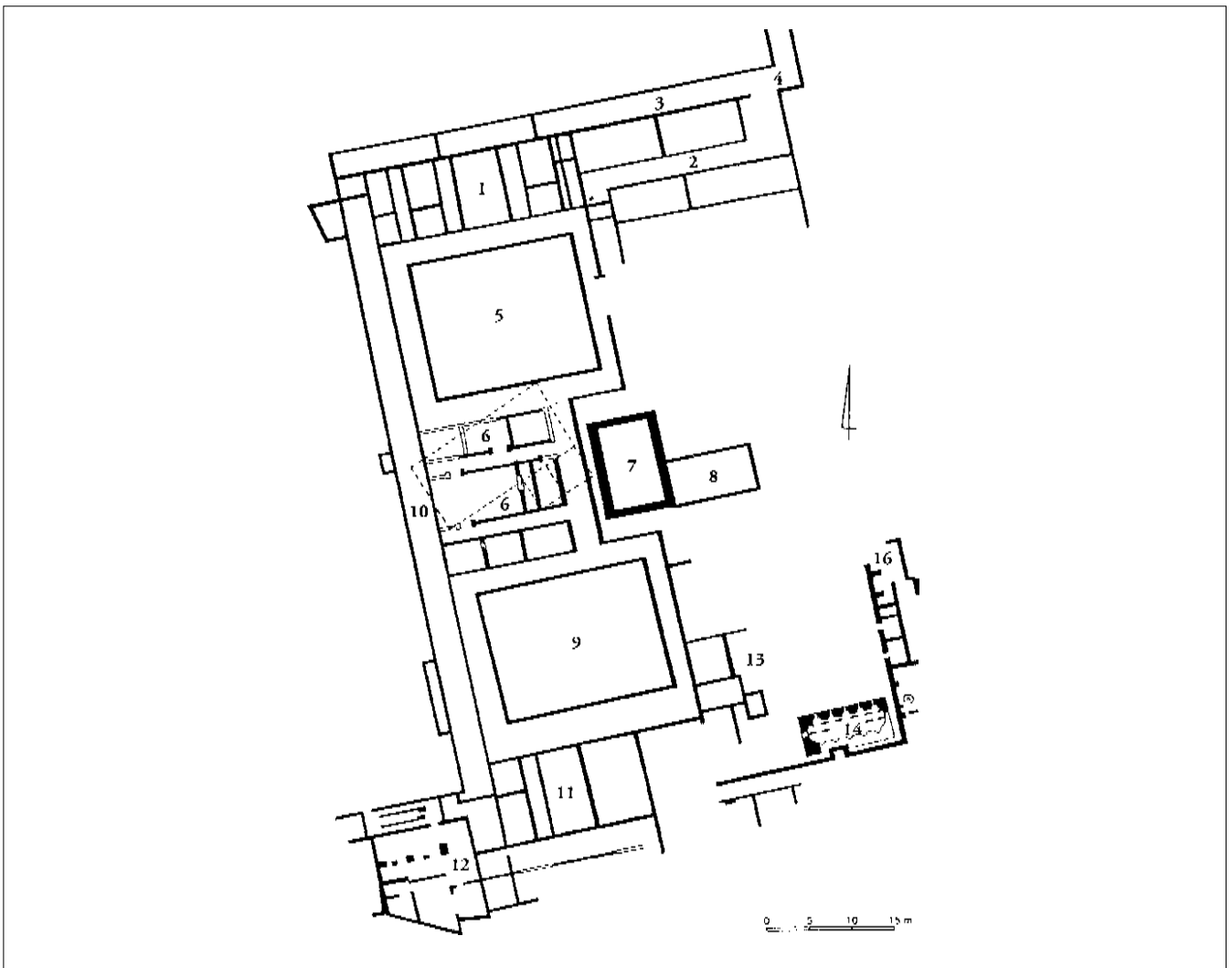
(Tibul, "S Tibulove oranice" – prijevod N. Šop, 1965.).

Vila se uređuje s mnogo smisla za praktičnost, ali i za posebno oblikovanje s efektima unutarnjeg i vanjskog prostora da zadivi posjetitelja, a također da pruži maks-

mum komfora stanovnicima. Potpuno jednaki sadržaji i kvaliteta gradnje su primjerna za domus u gradu i za vilu na selu kao i njezina unutarnja oprema koja je često vrlo raskošna - arhitektonska dekoracija, mozaični podovi, oslikani zidovi. Vile su također bile mjesto na kojem se mogao u potpunosti i individualno razviti slobodarski rimski duh, nesputan pravilima hijerarhije i velikim zahtjevima carskog dvora. "Prenapučenost i besmislene zabave u glavnom gradu, napetost kulturne atmosfere i veliki zahtjevi carskog dvora morali su učiniti seoski način života, tjelesnu očvrsluost, nepomućeni san i ugodnu samoću u lijepoj okolini vrlo poželjnim. Ali, te ladanjske vile imale su funkciju poljoprivredne i stočarske proizvodnje i bile također izvor velikih prihoda" (MC KAY, 1984., 97.). Vila na posjedu jedino je mjesto gdje je rimski građanin još mogao biti slobodan i gdje je apsolutni gospodar, što čini predah od vojne službe u kojoj je Rimljanin bio praktički cijeli svoj život. Na velikim posjedima, uz reprezentativne vile izgleda da su istu vrijednost u krajobrazu imali hortikulturno uređeni vrtovi kao i nasadi vinograda i maslina, te poljoprivredne površine zasađene drugim kulturama koje su predstavljale ponos svojim vlasnicima.

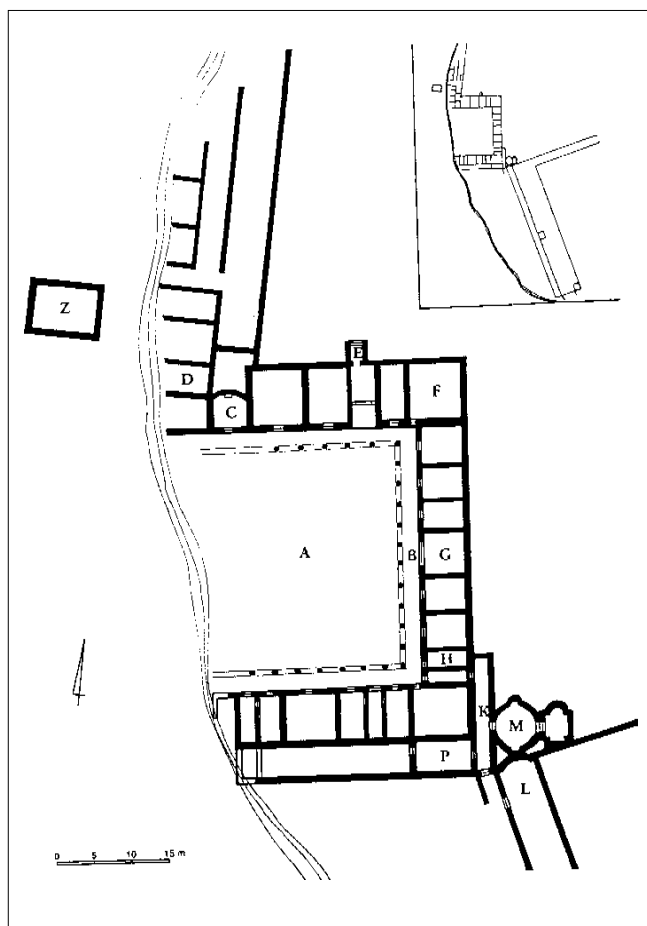
Vile su vrlo često grupirane na određenom prostoru i posjedu. Postoje manje vile koje su dio cjeline i zavisne od jedne glavne vile u kojoj je povremeno boravio gospodar imanja. Moguća je međusobna zavisnost, a također i specijalizacija u proizvodnji. Istraženi primjeri takve podjele funkcije na nekoliko vila nalazimo na Brijunskom otočju (BEGOVIĆ, SCHRUNK, 1999., 435.; VERZAR BASS, 1986., 656.). U uvali Caskoj na otoku Pagu gdje se nalazila antička Cissa pronađeni su ostaci najmanje triju većih rustičnih vila - Muline, Gospodska gomila, Batalaža, Rt Supetar (SUIĆ, 1976., 223.). Od njih jedna - Gospodska gomila - ukazuje na sjedište lokalnog dominusa. Jasno definirane manje vile nalazimo u spisima sv. Jerolima i opisu njegovih *villulae* na raštrkanom prostoru, s jednom vilom u kojoj je bila rezidencija tamošnjih Euzebijevaca (druga pol. 4. st.) (SUIĆ, 1995., 138.).

Osnovna gospodarska funkcija vile je u skladištenju poljoprivrednih proizvoda. Mediteranski način prerade i proizvodnje čini skladište središnjom strategijom preživljavanja (PURCELL, 1995., 169.). Vila je imala tendenciju da posebno naglasi skladišni prostor. Zbog velikih temperaturnih razlika skladišta su bila građena u substrukcija-

Sl. 1. Vila u Sorni kod Poreča (Girardi Jurkić, 1981.)

Fig. 1 Villa in Sorna near Poreč

Sl. 2. Vila u Barbarigi (Schwalb, 1902.)

Fig. 2 Villa in Barbariga

ma ili orijentirana prema sjeveru i sjeveroistoku. Prema veličini skladišnog prostora može se zaključiti važnost pojedine vile kao i veličina zemljišnog posjeda na kojem je građena. Skladišta su nastojala djelovati impresivno, npr. pogledom na redove dolia koje su zapremale unutarnji prostor, kao na primjer *cella vinaria* u Boscoreale kod Pompeja - približno 80 dolia (PURCELL, 1995., 169.) ili *cella vinaria* vile u uvali Verige na Brijunima - blizu 80 dolia (BEGOVIĆ DVORŽAK, 1995., 4.).

Intenzivna proizvodnja koju Rimljani uvode od 1. st. pr. Kr. na području Istre i Dalmacije dovode do gomilanja poljoprivrednih viškova koji se nakon skupljanja, prerade i skladištenja odvoze prema najbližem gradskom središtu ili brodovima prevoze na udaljena tržišta. Proučavanja prometa i trgovine poljoprivrednim proizvodima moguća su posebno iz rezultata hidroarheoloških istraživanja amfora, npr. u luci Polače na Mljetu, gdje su nađene istarske amfore (BRUSIĆ, 1988., 141.), što pokazuje i pomorske prometne linije.

Od sredine 2. i u 3. st. dolazi do zaostajanja izgradnje, a negdje i do napuštanja reprezentativnih dijelova objekata (VERZAR BASS, 1986., 654.-655.). Rastu gradovi, a na vilama se smanjuje broj robova kao i broj ukupnih stanovnika vezanih uz posjed. Uz sve te promjene, vila ipak ostaje glavni arhitektonski element u pejzažu Jadranske obale i otoka do u kasnu antiku. Kasiodor (537. g.), po-

sebno hvaleći istarsku obalu i dojmjljive otoke, kaže kako vile na njima blistaju daleko i široko, smještene kao biseri na ogrlici (Variae, 12., 22., 3-5).

PREGLED LOKALITETA

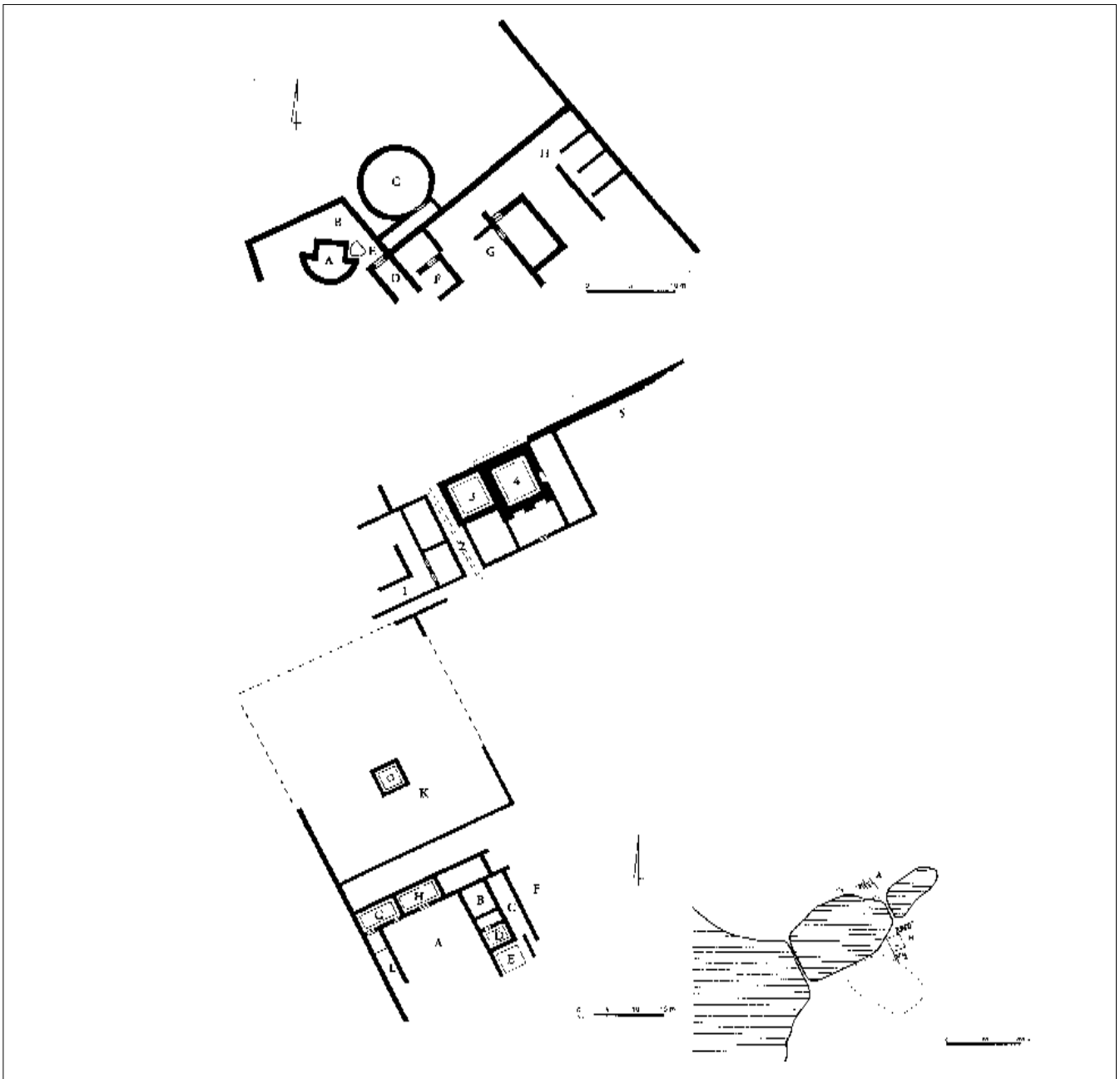
U Istri je tijekom 1. st. pr. Kr. i u 1. i 2. st. po Kr. izgrađeno niz značajnih maritimnih vila. Koliko je do sada istraženo (MATIJAŠIĆ, 1998., 115.-145.), neke od tih luksuznih vila, osobito na poluotocima, isključivo su bile ladanjske (Katoro, Sorna kod Poreča, Valbandon, Vižula kod Medulina), a druge, većinom u zaljevima, imaju i velike proizvodne pogone (Loron, Barbariga, Fažana, uvala Verige na Velom Brijunu). Stječe se dojam da su te vile bile središta posjeda međusobno povezanih veleposjednika, pripadnika istoga kulturnoga i ekonomskoga kruga rimskog društva (TASSAUX, 1983.-1984.). Najvjerojatnije ti posjedi u razdoblju julijsko-klaudijske dinastije kreiraju veliku uspješnu ekonomiju za određeni broj imperatorova unutarnjeg kruga rođaka i prijatelja.

Maritimska vila na poluotoku Katoro kod Umaga je samo djelomično istražena, no vidljivo je da luksuzna arhitektura i krajolik čine jednu cjelinu. Isti je slučaj s mnogo bolje istraženom vilom na prevlaci poluotoka Sorna kod Poreča (MATIJAŠIĆ, 1998., 124.-128.) (sl. 1.). Istraživanja pod vodstvom V. Kovačića, R. Matijašića i F. Tassauxa su u tijeku na Loronu kod Poreča, gdje je smještena luksuzna vila koja je imala i proizvodne pogone figiline. Prema žigovima na amforama, vlasnica je bila Calvia Crispinilla, prije nego je pogon, a možda i vila, prešao u carsko vlasništvo (MATIJAŠIĆ, 1998., 260.). Velika antička vila u Barbarigi iz julijsko-klaudijskog razdoblja koju je istražio i opisao H. Schwalb, kombinacija je peristilne i portikus vile. Schwalb je pretpostavio da je dio vile namijenjen ljetnom, a dio zimskom boravku. U ranoj antici, prema Schwalbu, u vili se nalazi velika uljara. To je još jedan primjer kombinacije luksuzne vile i poduzetništva. U kasnoj antici u vili se nalaze pogoni fulonike (VERZAR BASS, 1986., 656.) (sl. 2.).

Neposredno iznad Barbarige kod mjesta Betika nalazi se antička vila rustica s cisternom. Vila u Valbandonu, koncipirana uz obalu dubokog zaljeva, pokazuje raskošnu arhitekturu luksuzne antičke vile. Posebno oblikovana kružna dvorana govori o razdoblju druge polovine 1. st. (VERZAR BASS, 1986., 656.) (sl. 3.).

Na području Brijuna ubicirane su i djelomično istražene rustične vile: u uvali Sv. Nikole na Malom Brijunu; u luci Brijuni; na lokalitetu Kolci (sl. 4.), u zaljevu Ribnjak; u zaljevu Madona.

Među vilama ovog područja posebno se izdvaja luksuzna vila na otočju Brijuni u uvali Verige. Prema Tassauxu u posjedu senatorske obitelji Laecanii (TASSAUX, 1982. i 1988.), vila u Verigama posebno se izdvaja svojim luksuzom i kao središte posjeda na kojemu postoji niz manjih vila. Zaokružena gospodarska cjelina sastojala se od intenzivnog uzgoja vinove loze i maslina, te proizvodnje amfora za njihovo spremanje i prijevoz (figilina u Fažani). U drugoj polovini 1. st. figilina prelazi u carski posjed, ka-

Sl. 3. Vila u Valbandonu (Gnirs, Matijašić, 1998.)

Fig. 3 Villa in Valbandon

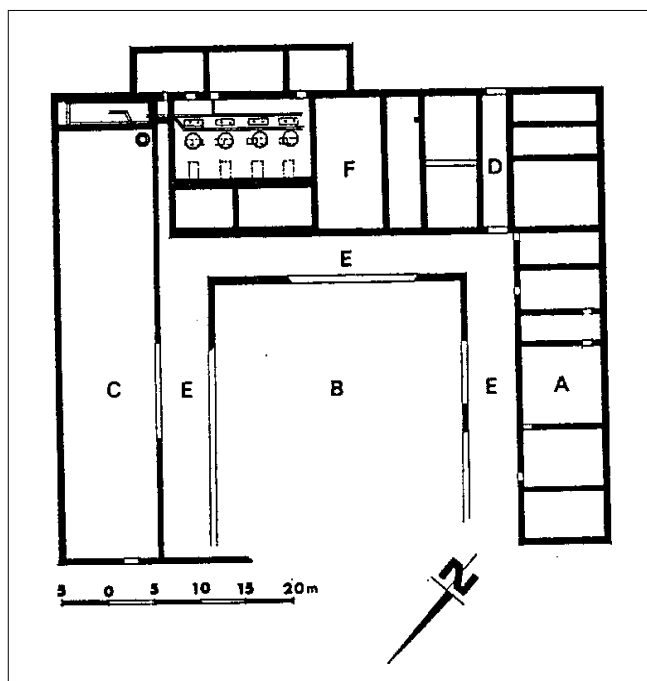
ko je dokumentirano žigovima amfora (STARAC, 1994., 136.; BEZECZKY, 1998.). Vila u uvali Verige izgrađena je u 1. st. pr. Kr. i 1. st. po Kristu. U drugoj polovini 1. st. dograđuju se raskošne terme (sl. 5.).

Komercijalna iskorištavanja dva prirodna resursa soli i kamena nastavljena su i možda su se pojačala nakon opadanja proizvodnje vina i ulja. Pretpostavljamo da je proizvodnja soli na Brijunima bila glavna, a to je jasno naglašeno kada su brijunske solane spomenute u dokumentu iz ranoga srednjeg vijeka (543. g.), kojim biskup Eufrazije daruje trećinu brijunskih solana svome kleru (ZANINOVIĆ, 1991., 259.).

Vila na poluotoku Vižula kod Medulina, mada samo djelomično istražena, pruža mnoge podatke o luksuznim vilama iz 1.-4. st. (DŽIN, 1995., 75.). Nađen je jedini nalaz

na području Istre i Dalmacije vrlo sofisticiranog poda koji kombinira mramorne ploče geometrijskog oblika s kockicama crnog mozaika (*opus scutulatum*). Na početku poluotoka nalazi se kasnoantičko groblje Burle (JURKIĆ GIRARDI, 1981., 97.-98.) (sl. 6.).

Ostale vile u Istri uz morsku obalu i u unutrašnjosti su sudeći po skromnijoj arhitekturi i dekoraciji pripadale maloposjednicima ili su bile u sklopu velikih posjeda. Istraženi su sljedeći lokaliteti: Tar Valeta, područje Borasa u Rovinjštini (STARAC, 1994.); Zambratija; Novigrad - Karpinjan; Nova Vas kod Brtonigle; Kuje jugoistočno od Medulina - rimska vila s kupališnim traktom na kojemu je izgrađena starokršćanska crkva (MARUŠIĆ, 1967.; UJČIĆ, 1995.); Banjole, uvala Paltana (MATIJAŠIĆ, 1999. 135.) (sl. 7.); Lakuža kod Marića (MATIJAŠIĆ, 1999., 94.); Rudela;

Sl. 4. Ostaci rustične vile na brdu Kolci, otočje Brijuni (Gnirs, 1908.)

Fig. 4 Remains of villa rustica on Kolci hill, Brijuni islands

Šijana kod Pule (sl. 8.); Radeki (Muntić kod Pule); Velika Šaraja (Peroj); Červar Porat kod Poreča - istraženi ostaci arhitekture sastoje se od dvije cjeline, (sl. 9.); Labinci kod Kaštelira (kod Poreča) (sl. 10.) (za sve navedene lokalitete vidjeti MATIJAŠIĆ, 1998., 134.-144.); Fizela (Pula) (MATIJAŠIĆ, 1998., 157.); vila ispod romaničke crkve Sv. Marija Galizana; vila u blizini crkve Sv. Lucije, Vodnjan.

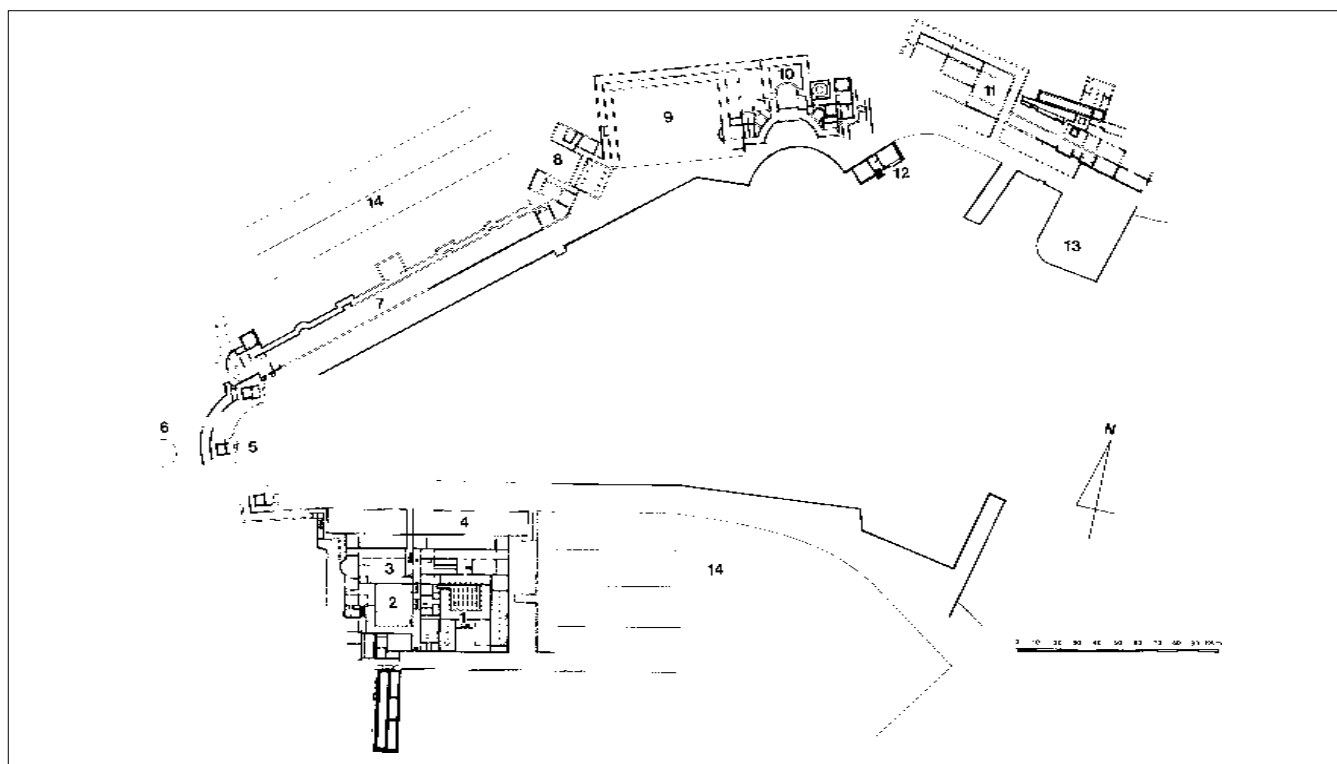
Na sjeverno-jadranskim otocima i u Hrvatskom primorju ima malo istraženih lokaliteta. Na poluotoku jugozapadno od naselja Unije na otoku Unije uz more nalaze se ostaci zidova rustične vile. U Jadranovu na poluotoku Havišće uz morsk obalu otkriveni su ostaci rimske vile (istraživanja R. Starac - neobjavljeno). U Selcu ispred hotela "Slaven" nađeni su ostaci antičke arhitekture, vjerojatno rustične vile.

U Jurandvoru, Baška na otoku Krku, rimska vila je ispod crkve Sv. Lucije i srednjovjekovnog samostana (FUČIĆ, 1960.). Na otočiću Sv. Petar jugoistočno od Lošinja su ostaci rimske vile i benediktinskog samostana iz 11. st. (ČUŠ RUKONIĆ, 1982., 9.-17.). Na otoku Krku ubicirane su rimske vile još u Njivicama, Pinezićima i Puntu, a nađeni su i ostaci kamenih antičkih košara "za pčele" na Vrani (BOLONIĆ, ŽIC, 1977.).

Na otoku Rabu locirani su ostaci rimskih vila u Supetarskoj Dragi (kraj samostana Sv. Petra - ostaci arhitekture i podni mozaici); kraj Lopara (u loparskom polju) na lokalitetu Ivin vrtal; Miral na poluotoku Kaštelin u Kamporskoj dragi; i kraj Barbata na lokalitetu Grce ili Grcerija - ostaci arhitekture i mozaika (NEDVED, 1989., 30.-38.). Na otoku Žirju nađena je rustična vila.

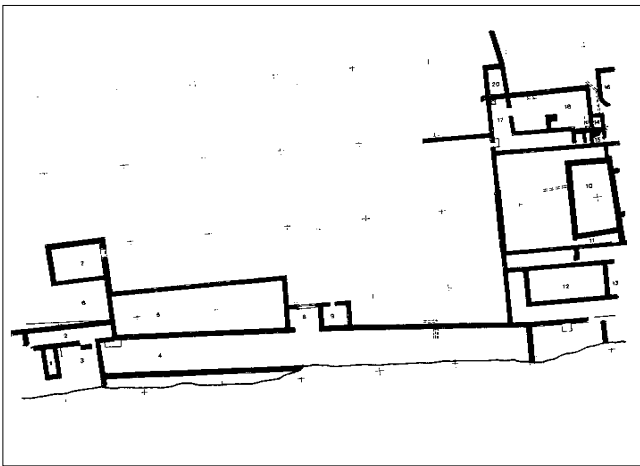
Na otoku Pagu rimske vile pronađene su na mjestima: Novalja, Borovičevim stanimi; Novalja, Dabovim stanimi; Novalja, Šankovim stanimi; Pag, Šimuni; u Lunskoj luci Tovarnele; Kolan; Povljana, zaljev stara Povljana; Zamet kod Starog grada Paga (SUIĆ, 1953.; ŠONJE, 1981.-1982.; ŠKUNCA, 1989., 27.).

U Vidovacu, 3 km istočno od Karlobaga, nađeni su ostaci veće građevine s tri mozaična poda (ZANINOVIĆ, 1980.). Također, *villa rustica* nađena je na Velom Ruinu - ostaci arhitekture i nalaz novca cara Konstantina (4. st.), u Rovanjskoj i u Jurjevu.

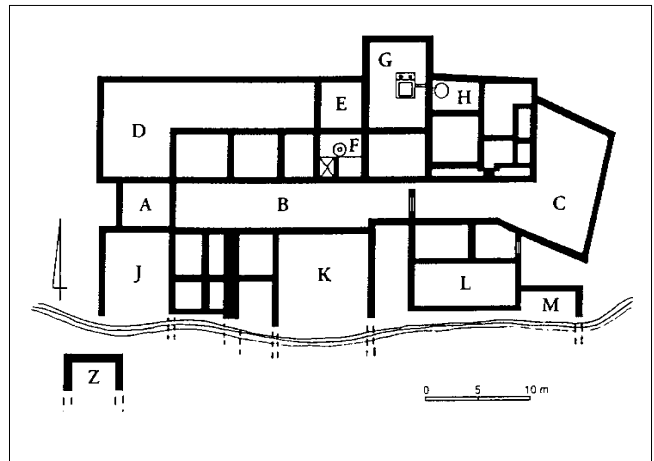
Sl. 5. Maritмна vila u uvali Verige, Brijuni (Begović Dvoržak, 1998.)

Fig. 5 Luxury villa in the Verige Bay, Brijuni

Sl. 6. Istraženi dio vile na poluotoku Vižuli kod Medulina (Džin, 1995.)

Fig. 6 Investigated part of the villa on the Vižula Peninsula near Medulin

Sl. 7. Vila Banjole (Gnirs, 1915.)

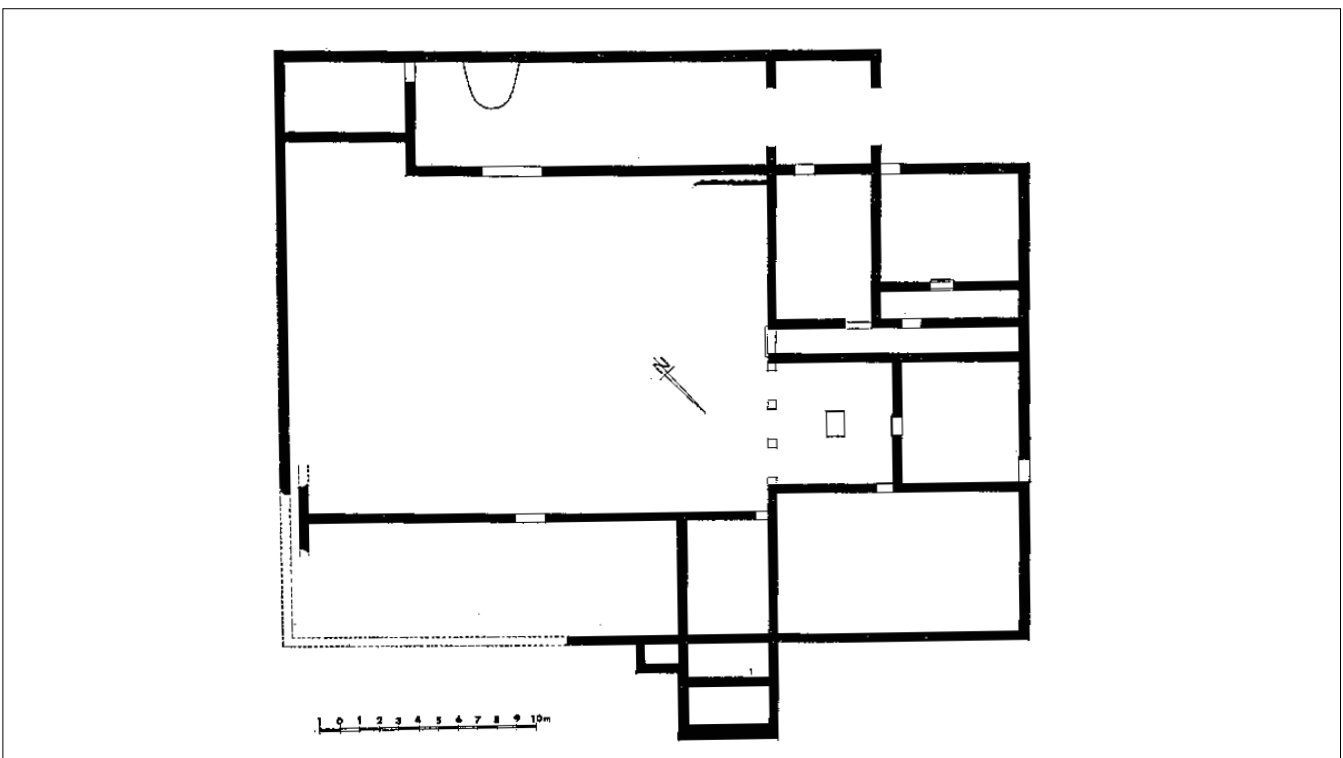
Fig. 7 Villa Banjole

Na otoku Cresu su lokaliteti - Hamlac nedaleko Nerezina, Miholašćica i Martinšćica, a na otoku Lošinju u uvali Liska. Lokaliteti vila zabilježeni su i na otočiću Male Sraškane i otočiću Sv. Petar, zapadno i južno od Lošinja (ČUS RUKONIĆ, 1982., 9.-17.).

Vila u Mulinama na južnoj strani otoka Ugljana građevina je sa središnjim, nešto povišenim dvorištem i velikom cisternom s mozaičnim podom. U njezinom sastavu nalaze se pogoni za tiještenje maslina i proizvodnju maslinova ulja (SUIĆ, 1976., 244.) (sl. 12.).

Drugi lokaliteti na zadarskom području su: rt Supetar i Batalaža na otoku Ugljanu; Mala Proversa između Dugog otoka i Katine; vila na poluotoku Murteru od koje su

istraženi portikati, apsida, cisterna i terme (FABER, 1998., 114.) (sl. 13.); Gospodska gomila na Murteru; Pridraga i Puntamika, te Diklo i Dračevac kod Zadra (SUIĆ, 1956.; FADIĆ 1985., 1987.); Begovača kod sela Kašića nedaleko Zadra; vila na raskrižju Benkovačke i Murvičke ceste i uz rt Vitrenjak; vila suburbana u Danilu kod Šibenika (RENDIĆ MIOČEVIĆ, 1990., 478.) (sl.14.); Privlaka kod Nina (ŠKEGRO, 1999., 186.); Ivinj (Šibenik) - rimska vila na kojoj je izgrađena starokršćanska crkva s krstionicom (ŠKEGRO, 1999., 167; ZORIĆ, 1999., 103.-108.); Soline blizu Biograda na moru, Bošana kod Biograda na moru; Kumenat kod Biograda na moru; Pakoštane - nađeni lučki uređaji; Vilišnice i Zidine Rogovske - Sv. Filip-Jakov; Crkvine

Sl. 8. Rustična vila u Šijani kod Pule (Gnirs, 1908.)

Fig 8 Villa rustica in Šijana near Pula

Vrana - prostorije s mozaikom, hipokaust i cisterna; Benča na južnoj strani Vranskog jezera; uvala Crvena luka nasuprot otočiću Oštrije (ILAKOVAC, 1971.); Velešev Benkovac (GLUŠČEVIĆ, 1985., 21.-23.); Grudine - Donji Kašić; Gomilice - Gornja Jagodna; Crkvine - kula Janković - Islam Grčki; Bičine palača; Jurjević, Raštević - antička arhitektura, ostaci cisterne i mozaika; Tinj, Rižinice, Rupotine, Majdan, Gračić, Libovac (JARUGA, 1980., 445.-491.).

Velika luksuzna vila posebnog tlocrta nalazi se u uvali Stari Trogir. Tlocrtom podsjeća na dijelove Neronove vile Domus Aurea u Rimu. Dio objekta nalazi se danas ispod površine mora. Dosad nisu obavljena sustavna arheološka istraživanja, što bi ovaj iznimni lokalitet koji je ujedno ugrožen novom izgradnjom, svakako zavređivao (KIRIGIN, MARIN, 1989., prema JELIĆU, 123.-124.) (sl. 15.).

Na lokalitetu Bijaći u kaštelanskom polju (poznat u antici pod nazivom Siculi) nalazila se antička vila iz 1. st. (Klaudije je u prvoj polovini 1. st. tu naselio veterane rimskih legija). Na temeljima antičke vile izgrađen je u kasnoj antici starokršćanski kompleks od kojega su danas očuvani dijelovi velike polukružne apside i dio južnog stilobata s nekoliko baza stupova *in situ*, što upućuje na trobrodnu starokršćansku baziliku (KIRIGIN, MARIN, 1989., 125.).

Ostaci vila nađeni su u Docu u Kaštel Gomilici i na području Mira u Klobučcu (ŠKEGRO, 1999., 182.).

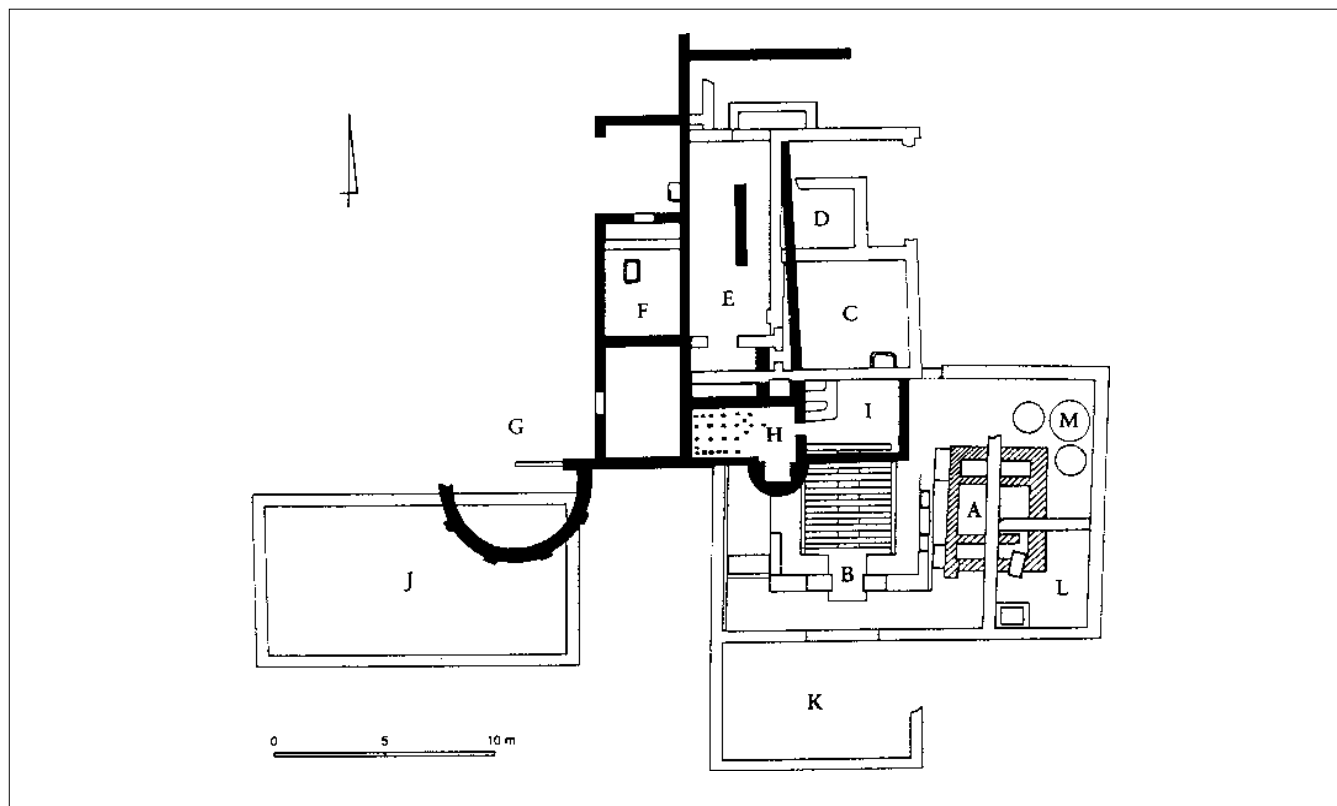
Na području antičke Salone, nedaleko Porta Caesarea, nađeni su ostaci monumentalne gradske vile s luksuznim podnim mozaicima s prikazom Apolona, Tritona i Orfeja, koja je poznata pod nazivom "palača namjesnika provincije" (KIRIGIN, MARIN, 1989., 89.). U okolici Splita poznati su lokaliteti vila: Žrnovica, Stobreč; Poljud, Lora i

Spinut u Splitu; Resnik; Tarace zapadno od Trogira (ZANINOVIĆ, 1995., 93.); Orlić kod Knina - ostaci antičkog ljetnikovca s otkrivenom arhitekturom i mozaicima. Nedavno je otkrivena rimska vila na Vranjicu u Splitu (istraživanja obavljena 2000. g.), s ostacima zidova, mozaika i keramike.

Na otoku Šolti ubicirane su antičke vile na lokalitetu Mirine i Studenac kod Donjeg Sela; Pod Mihovil u polju između Donjeg i Srednjeg Sela; na lokalitetu Bunje ili banda i Starine kod Gornjeg Sela; u Rogaču (uvala Banje) i u Nečujmu (uvala Piškera), ispred koje je veliki ribnjak po kojoj je uvala dobila i ime (*piscina vivaria*), a naziva se još i Dioklecijanov ribnjak (OREB, 1990., 49.-61.).

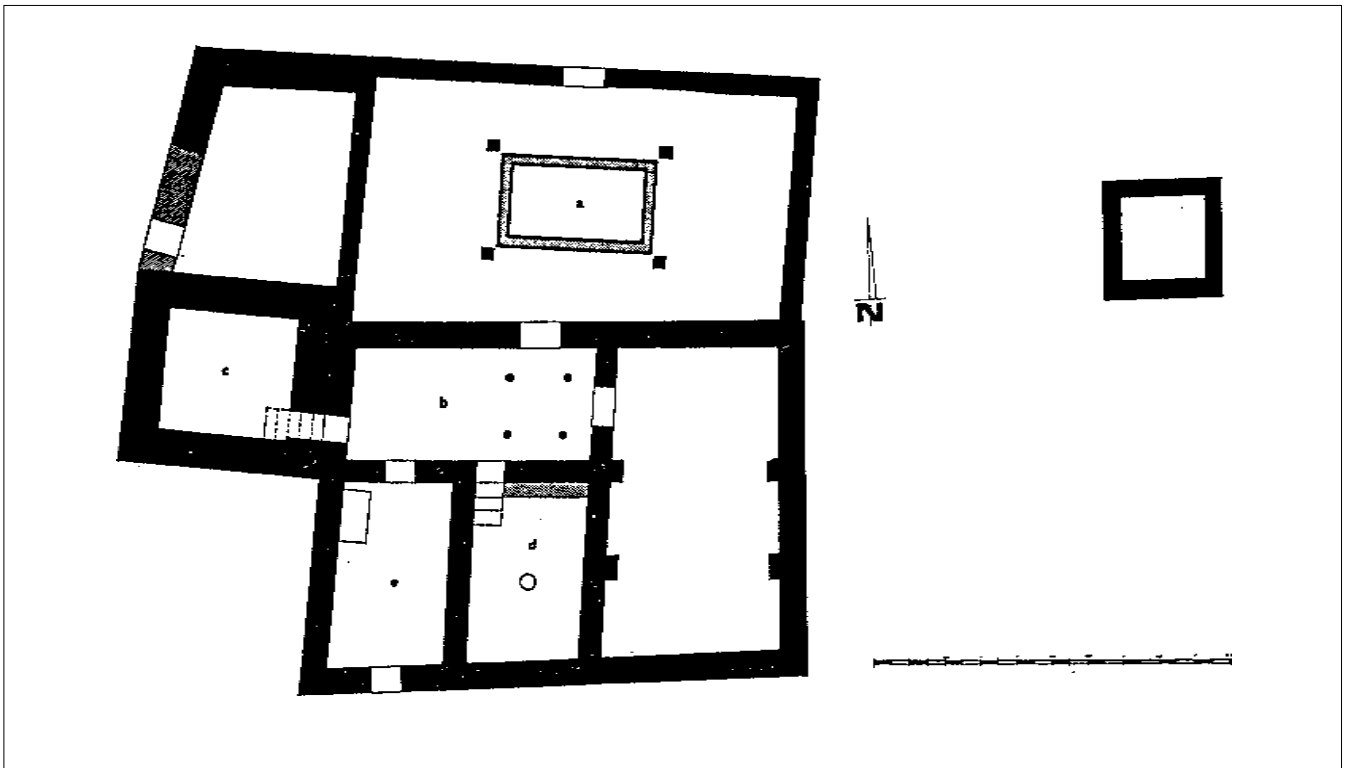
Kasnoantička *villa rustica* na lokalitetu Polača u Strožancu kod Postrane, sa zidovima mjestimično očuvanim 4-5 m, datirana je u 4. st. Na njoj je nadograđena crkva Sv. Marije, a nalazila se na trasi rimske ceste koja je vodila od Omiša (Oneum) prema Saloni (OREB, 1999.-2000., 441.).

Na otoku Braču ostaci vila nalaze se na Zlatnom ratu na Bolu (gdje je pronađen kameni reljef Neptuna), a tu su još: Postire; Mirje; Supetar; Sutivan; Pučišća, Splitska; Škrip - pronađen žrtvenik posvećen bogu Liberu; Donji Humac; Nerežišće - uz crkvu Sv. Jadre u nerežiškome polju pronađen kameni reljef s prikazom Pana i nimfi (ZANINOVIĆ, 1995., 93.); Bunje kod Novog Sela na sjeverozapadnom dijelu Brača (ŠKEGRO, 1999., 161.). Na istočnom kraju uvale Lovrečina nalaze se ostaci ranocarske vile razvedenog tlocrta. Zidovi vile građeni su od vrlo pravilnih blokova kamena (KIRIGIN, MARIN, 1998., 145.-147.). Antički lokalitet u Poveljima na sjeveroistoku otoka Brača u kasnoj antici dobiva dogradnju starokršćanskog komplek-

Sl. 9. Dvije istražene cjeline vile u Červar Portu kod Poreča (Girardi Jurkić, 1981.)

Fig. 9 Two investigated villa complexes in Červar Porat near Poreč

Sl. 10. Rustična vila u Labincima kod Poreča (Babudri, 1920.)

Fig. 10 Villa rustica in Labinci near Poreč

sa s baptisterijem koji je gotovo u cijelosti zadržao izvorni izgled. Istočno od krstionice nalazi se antička građevina za koju se pretpostavlja da je *cella* poganskog hrama (KIRIGIN, MARIN, 1989., 147.-148.). Predromanička crkva Sv. Ivana i Teodora u Bolu nalazi se na mjestu antičke vile (položaj kod samostana dominikanaca) (ZANINOVIĆ, 1995., 93.; KIRIGIN, MARIN, 1989., 149.).

U Ostrovici nađena je rustična vila na kojoj je determinirano i kasnoantičko razdoblje.

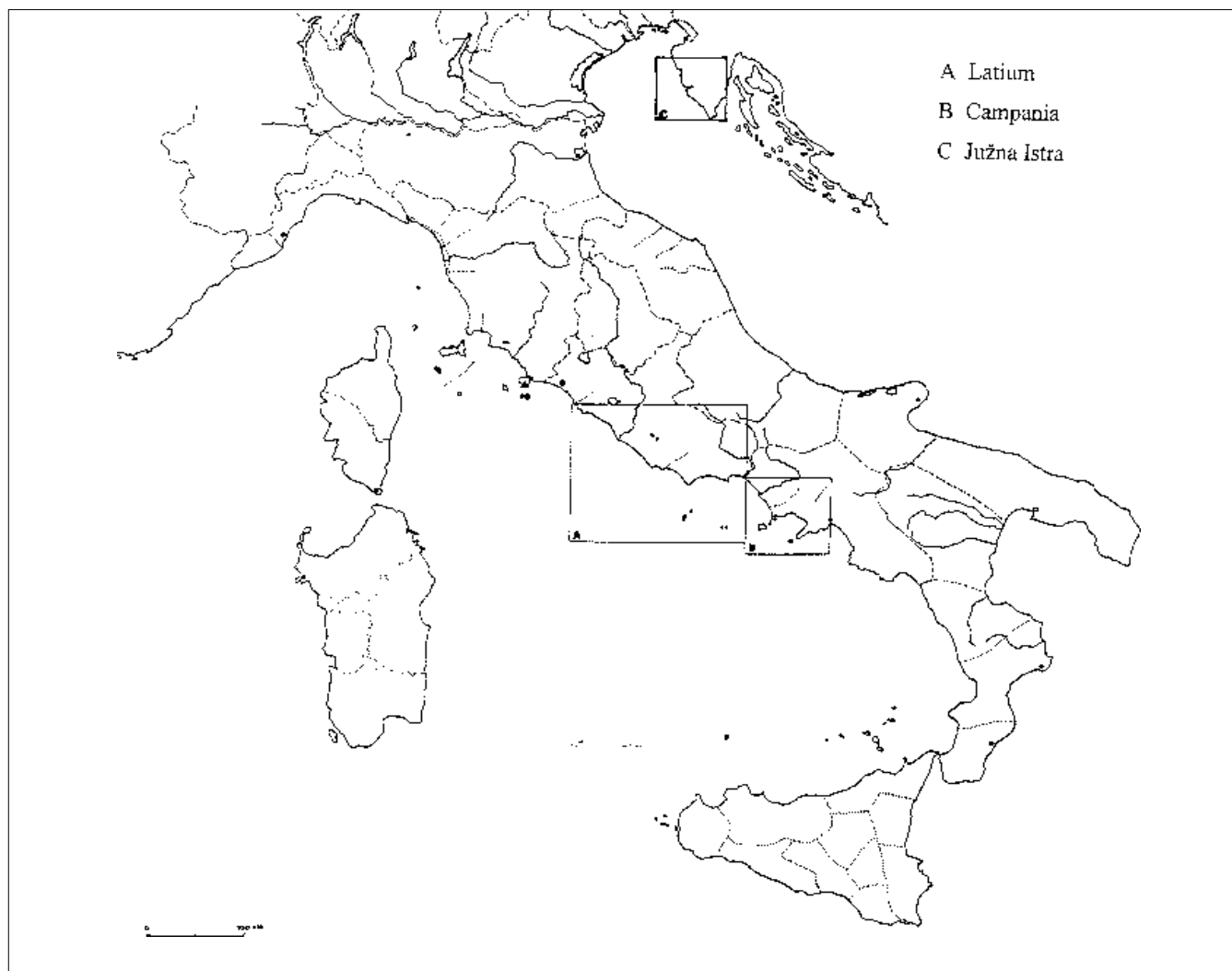
Vile na otoku Hvaru: Kupinovnik kraj sela Dol; uvala Soline na južnoj strani zaseoka Vlaka; Sućuraj; nekoliko djelomično istraženih vila između Starigrada i Jelse u hvarskom polju; Poljica; Zastraišće; Gdinj; Bogomolje; Pitavska plaža; Njive istočno od grada Hvara; Soline; na otoku Šćedru; na otoku Sv. Klement na Paklenim otocima (ZANINOVIĆ, 1995., 92.), te Kutac zapadno od Jelse; Vrban kod Jelse; Zavalu kod Jelse; Stagnjica (Vrboska); u uvali Mlaska kod Sućurja (ŠKEGRO, 1999., 156.-157.). U Starigradu na Hvaru istražena je villa urbana (JELIĆ RADONIĆ, 1996.).

Na otoku Visu tragovi antičkih vila nalaze se: u Velom polju, Smokovu polju, Zlopolju, Borovu polju, Pliskom polju i Vinopolju (ZANINOVIĆ, 1997.; ŠKEGRO, 1999., 159.).

Lokaliteti vila na poluotoku Pelješcu: Trstenice, Viganj, Dol kraj Podvlaštice, Orebić, rt Sv. Ivana (FISKOVIĆ, 2001., 51.-74.); Žuljana (*Predium Iulianum*); Trpanj; Lovišta (ZANINOVIĆ, 1995., 92.); nad plažom Trstenice u Orebićima; kraj Divovića vlake zapadno od Orebića; kod Gospe od Karmela blizu Orebića; u zavali Granica u Vignju; u Zamošću kod Kučišća; u Pokučju kod Sresera; u Ratu u Sreseru kod Janjine (ŠKEGRO, 1999., 162.).

Lokaliteti vila na otoku Korčuli: otočić Gubeša, dio suspensure hipokausta; Bradat - Mirje, 120 x 50 m, pogon

za preradu maslina; uvala Kale (dio zida građen tehnikom *opus incertum*); Vrbovica, uvala Poplat (dno piscine pokriveno mozaikom); Vela Luka - Bobovišća, Beneficij, crkva Sv. Kuzme i Damjana izgrađena u antičkoj vili; Zmalovčica - Rudodma, na zapadnom dijelu Blatskog polja, antička arhitektura i dijelovi suspensure hipokausta; Blatsko polje ispod Lisca; Potirna - Mirje zauzima veći prostor od 4 ha; Potirna - Humac, uz crkvicu Gospe od poja otkriven dio rustične vile; Gospino poje III, gradnjom ceste u dužini 30 x 6 m presječen antički objekt; Mala Krtinja, Prižba, zidovi i ulomci antičke grube i kuhinjske keramike, na sredini lokaliteta je prirodni bunar s pitkom vodom; Podobavje, na trasi antičkog puta zidovi, kosturni grobovi i urne; Dračevica između sela Smokvice i crkve Sv. Andrije; Donje polje, Sevca, Višnja polje - tragovi rustične vile na površini 50 x 30 m, razbacana keramika, dio pitosa s oznakom volumena i amfore; Prapatna - Mirje, vidljiv dio zida u dužini 18 m, te više zidova koji se spajaju pod pravim kutom, pronađeno postolje torkulara, te dva nadgrobna natpisa; Zlampolje, Čara - Sutudar - mjestimice su vidljivi donji dijelovi antičkih zidova, ali se ne razaznaje tloris objekta, mnoštvo obrađenog kamenja, nađena dva rimska natpisa; Sić, Konopjica, uvala Kneža dijelovi rustične vile - hipokaust, mozaični podovi i keramika; uvala Banja - Žrnovska banja očuvani sklop antičkih građevina, nadsvođena cisterna i pogon za preradu maslina (RADIĆ, 2001., 36.-43.). Na otočiću Majsan otkrivena je kupaonica, turnjačica, cisterna i kuhinja. U kasnoantičkoj fazi lokalitet je sakralno središte (FISKOVIĆ, 1976.). Na otoku Lučnjak nađen je dio rimske stele i bazilika iz 4./5. st. (RADIĆ, 2001., 41.). Na lokalitetu Velo poje - Lumbarda nalazi se neistražena luksuzna vila koja se danas nalazi ispod nasada

Sl. 11. Usporedba područja Latium i Campania u Italiji i južne Istre

Fig. 11 Comparison of the areas Latium and Campania in Italy and southern Istria

vinograda. Zidovi građeni tehnikom *opus reticulatum* protežu se u dužini približno 93 m. Vila iz 1. st. nalazi se na uzvišenju iznad mora i kontrolira ulaz u Pelješki kanal. Na krajevima objekta nalaze se dvije kule, zapadna 25 x 29 m i istočna 24 x 27 m (ZANINOVIĆ, 1995., 91.). Na poluotoku Koludrt pokraj Lumbarde nađena je lumbaradska psefizma, natpis koji je ovjekovječio osnivanje naseobine (RADIĆ, 2001., 42.).

Područje luke Ploče, Metkovića i Makarske: *villa rustica* na položaju Zadje kao zaseoka Tomaševići u blizini Ploča; Ploče Gradac na položaju Crkvina. *Villa suburbana* na lokalitetu Erešove bare pokraj antičke Narone. Na njoj je u kasnoj antici izgrađena starokršćanska crkva; ostaci rimskih vila nađeni su na položaju Šipčine, Gorož, Borovci (ČAČE, JURIC, 1995., 149.-164.); uvala mala Duba; Bračuš Zakuće; Mirine Donja Vala Drvenik; Baška voda jugoistočno od položaja Gradina; Tučepi Grad; Zaostrog (MEDINI, 1970.).

Na otoku Lastovo (antička *Ladesta*) u luci Ubli nalaze se ostaci antičke vile iz 1. st. na čijem području je izgrađeno kasnoantičko naselje i starokršćanska crkva (5./6. st.). Također je poznat nalaz rustične vile iznad Skriveno luke

na južnom dijelu otoka Lastova i na otočiću Sušac u uvali Portić (zapadni otočić Lastovskog arhipelaga) (ZANINOVIĆ, 1995., 92.; JELIĆ RADONIĆ, 2001., 197.-219.).

Ostaci rimskih vila nađeni su na otoku Mljetu: u luci Pomena ispod današnjeg hotela Odisej (GUŠIĆ, FISKOVIĆ, 1980., 8.), u Sobri, Okuklji i u uvali Polače (ZANINOVIĆ, 1995., 91.). Kasnoantička palača u Polačama izgrađena je neposredno uz vilu iz ranocarskog razdoblja. Nalaz sekundarno upotrijebljene antičke ploče s natpisom ukazuje na postojanje rimskog hrama s trijemom posvećenog staroitalskom božanstvu Liberu - zaštitniku vina, plodnosti i polja. Hram se nalazio uz vilu vjerojatno na mjestu kasnije starokršćanske crkve u kojoj je i pronađen (ZANINOVIĆ, 1990., 730.). U luci Polače nađeni su mnogobrojni podzemski nalazi vinskih amfora i druge keramičke te metalne robe u razdoblju od 1. st. pr. Kr. do 6. st. (sl. 16.).

Na području Cavtata (u blizini antičkog Epidaura) nađene su dvije vile (ZANINOVIĆ, 1988., 92.-95.). Prva vila na južnom dijelu poluotoka Sustjepana u uvali Cavtat građena je na tri terase, na padini brijega uz morsku obalu, tamo gdje se cavtatska luka pruža prema poluotoku Sustjepanu. Istraženi dio približno 25 x 15 m. Složena je struk-

tura zidova koji se terasasto uzdižu od mora. Portikat nađen na prvoj i drugoj terasi. Uz more su ostaci cisterne, gata i skladišta. Nalazi antičke keramike i stakla datiraju vilu u ranocarsko razdoblje (sl. 17.). U kasnoj antici vila je pregrađena, a nalazi su iz kasnoantičkih grobova uz vilu. Grobni nalazi vrlo su značajni - zlatna naušnica ukrašena safirom i akvamarinom i 12 brončanih novčića cara Justinijana (527.-565. g.) (ZANINOVIĆ, 1988., 92.-94.).

Druga vila u uvali Tiha, nekoliko stotina metara od sjeverne cavtatske luke, ima ostatke masivnih zidova i cisterne. Tu je nađen natpis u čast namjesnika Dalmacije Publija Kornelija Dolabele, glava i ulomci njegove statue, antička keramika i amfore (ZANINOVIĆ, 1988., 95.).

U Mlinima je nađena antička arhitektura - pod od mramornih ploča, mozaici, antički novci Galerija, Maksimijana, Herkulija, Konstantina I. i Konstancija II. U Molunatu su nađeni ostaci *villae rusticae* s dvojnomo cisternom četverokutnog oblika, ulomci keramike i narukvica od crne staklene paste (ZANINOVIĆ, 1988., 95.).

Na otoku Koločepu u luci Donje Čelo locirani su ostaci antičke građevine 40 x 5 m na kojoj su otkrivene *cella vinaria* i *cella olearia* (ZANINOVIĆ, 1988., 97.).

Na Lopudu ulomak antičkog natpisa i mitričkog kulta ukazuje na postojanje antičke građevine, vjerojatno rustične vile (ZANINOVIĆ, 1988., 97.).

Na otoku Šipanu u luci na položaju Fratija nađena je antička građevina; u Slanom su ubicirani antički zidovi i četiri kasnoantička ili ranokršćanska sarkofaga (po svemu sudeći rustična vila) (ZANINOVIĆ, 1988., 97.-98.). Lokali-teti vila utvrđeni su na još nekoliko područja: Duba stonska Crkvine; Ston Bare; Ston uvala Prapatno; Popova luka Mirine; Dingače rt Ruzmarin (FISKOVIĆ, 1976.).

Arheološka istraživanja dala su fragmentarnu sliku rimskih vila, ali tekstovi rimskih pisaca pružaju opise koji odražavaju način života i interpretiraju pojedine arhitektonske cjeline rimskih vila (npr. Ciceron, Horacije, Propertije, Plinije Mlađi).

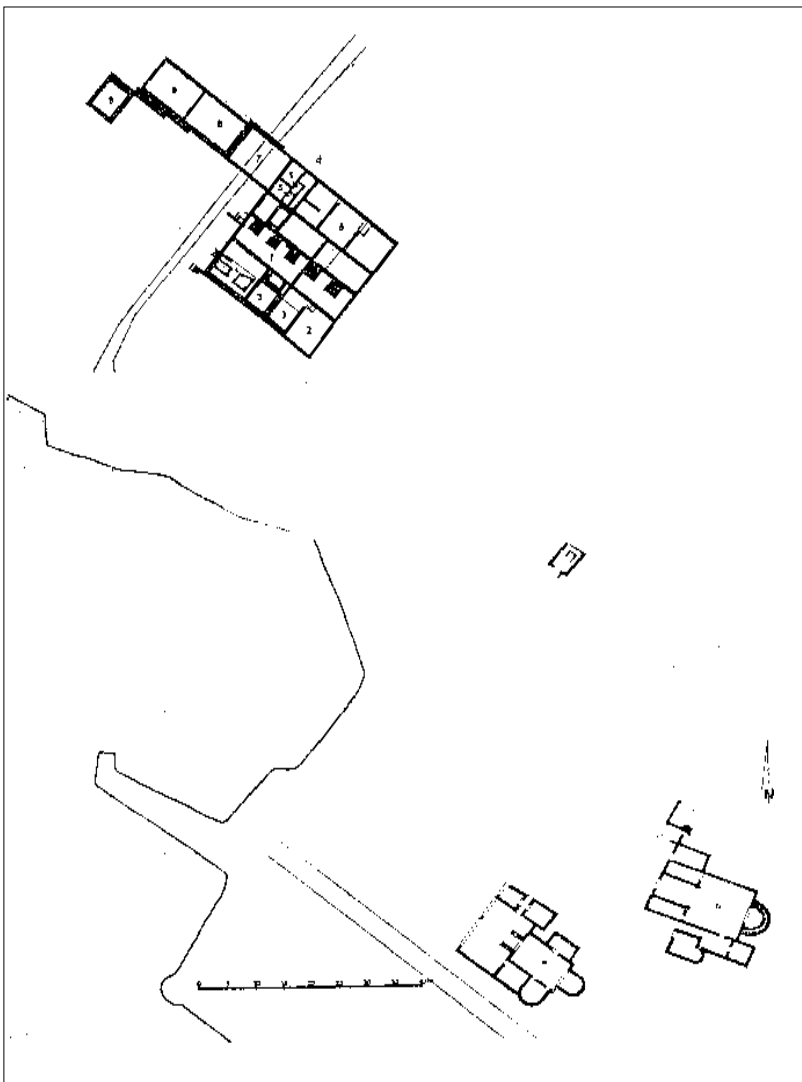
Ciceron opisuje mnoštvo prozora na vilama s kojih se pružaju prekrasni vidici na obalu mora ili zelenilo vrtova, livada i brežuljaka, dok su pojedini čudni kutovi koje arhitektonske cjeline zatvaraju između sebe - od vjetra zaklonjena omiljena mjesta za odmor (Ciceron "Ad familiares"). Imena koja je Ciceron nadjenio pojedinim dijelovima svoje vile evociraju urbani prostor Grčke (*gymnasium, palaestra, academia*).

Horacije opisuje svoje Sabinsko imanje i izražava posebnu ljubav za svoju skromnu vilu - jer "Veliko je umijeće života kako željeti malo" i "Graditelj velikih vila uz more često uzaludno pokušava pobjeći od briga i zašto bih onda ja poželio promijeniti svoj skromni dom za bogatstvo koje je samo teret" (Horacije, Oda I., 1-4) u kojima pokazuje onodobnu uočljivu razliku između vila i raskošnih maritimnih kompleksa.

Dragocjeni su opisi Plinija Mlađeg - *Caius Plinius Caecilius Secundus* (61./62.-113. g.) i njegovi komentari u 10 knjiga-pisama. Visoko obrazovani Plinije Mlađi, adoptivni nećak Plinija Starijeg, radio je za vladavine Nerve i Trajana u državnom trezoru kao *curator*. Opisuje svoja dva posjeda, Laurentinsko imanje na plaži južno od Ostije i drugi na apeninskim brežuljcima Tuskanije (*Tuscos meos*). On opisuje dijelove svojih vila - *tablinum, cubiculum, cryptoporticus, heliocaminus* (vrsta solaria), paviljon, *atrium, vestibulum*.

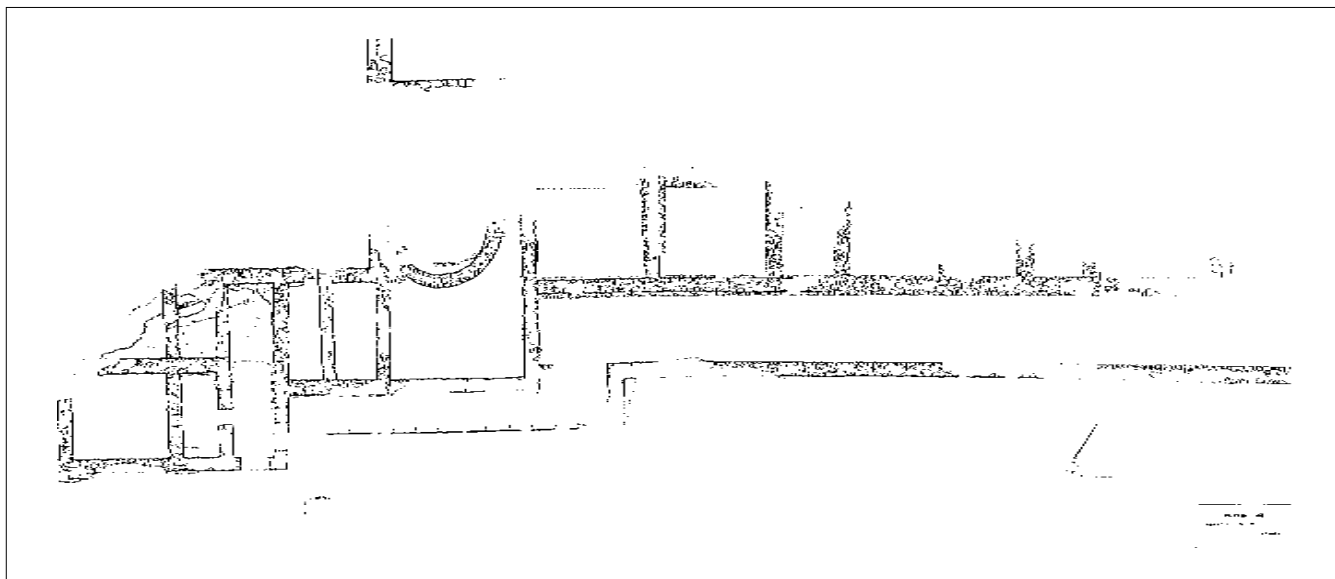
Posebna Plinijeva ljubav bila je *diaeta* - imao je 14 *diaetae* u svoje dvije vile. *Diaeta* je imala posebnu zonu za spavanje, jelo, odmor i meditaciju i bila je različitih oblika, opreme i položaja - od jednodimenzionalne do razvedenog objekta s mnogo prostorija. Male je i veličanstvene konstrukcije, s lijepim pogledima, namijenjena za odmor. Posebni dijelovi vila bili su: *gestatio, pulvinus, areola, xystus, stibadium* i *hypodromus*.

Najsažetiji opis namjene vila dao je upravo Plinije Mlađi napisavši: "Vila je jednostavno kuća na selu, u prirodi namijenjena povremenom boravku vlasnika. Ima četiri namjene:

Sl. 12. Vila u Mulinama na otoku Ugljanu (Suić, 1976.)

Fig. 12 Villa in Muline on the island of Ugljan

Sl. 13. Vila na Murteru (Faber, 1988.)

Fig. 13 Villa on Murter

1. Vidjeti i biti viđen - s pročelja vile uz more ili na brežuljku pružaju se daleki pogledi i široke vizure, stoga vila treba imati portikate i tornjeve. Vila mora imati i prilaze s kojih posjetitelji imaju pogled na reprezentativne dijelove arhitekture. Maritimne vile bile su tako koncipirane da pružaju poseban dojam posjetitelju koji dolazi s mora.

2. Sobe za disanje - definiraju vilu kao prostor za mentalno i fizičko zdravlje. Vile su opskrbljene dvoranama i prostorima za vježbanje, kupanje, meditaciju, pa čak i prostorima zatvorenim staklom i grijanih hipokaustom.

3. Otvorenost i pokretnost - visoka osvjetljenost i slobodna cirkulacija zraka, svjetla i prolaza ljudi, ukratko mnoštvo otvorenih i zatvorenih prostora slobodnih za dnevna zanimanja (*otium*) - obilježja su tih vila.

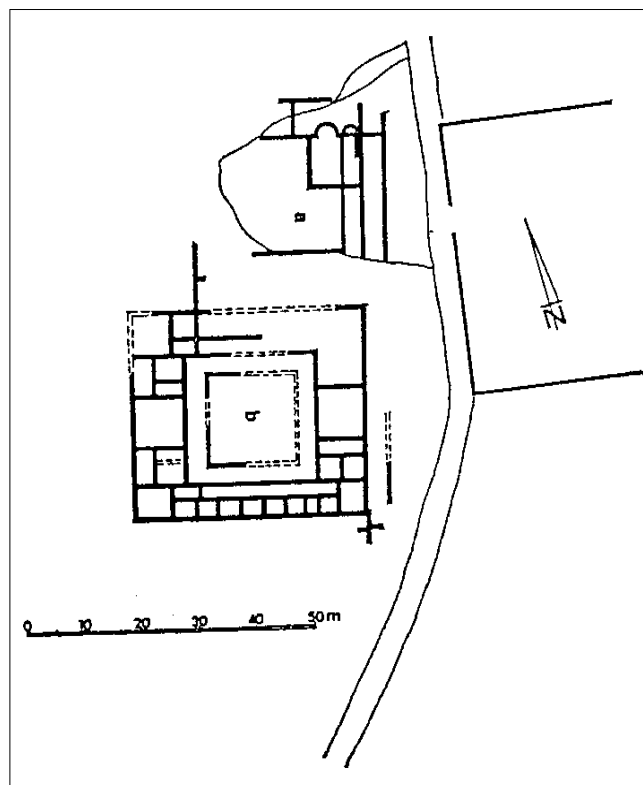
4. Kuću i vrt čine zatvoreni i otvoreni prostori koji se isprepliću i posebni su rimski dijalog arhitekture i prirode (BERGMAN, 1995., 416.).

Idealne rekonstrukcije rimskih vila, od kojih je u posljednje vrijeme mnogo objavljeno, pokušavaju temeljem rezultata arheoloških istraživanja, primjenom Vitruvijevih pravila gradnje (Vitruvije "De Architectura libri decem") i proučavanja tekstova rimskih pisaca, te izučavanjem rimskoga zidnog slikarstva, posebno četvrtoga Pompejanskog stila - dočarati izgled pojedinih vila (sl. 18.). Iz tih rekonstrukcija vidljivo je da su *villae rusticae* prilično standardizirane u izgledu i sadržaju, dok luksuzne vile često pokazuju mnoštvo nekonvencionalnih detalja u izgledu i međusobno se razlikuju, pokušavajući vjerojatno zadiviti posebnim efektima i sklopovima (sl. 19.). Sadržaji luksuznih vila ipak su prilično standardizirani. Poseban izbor maštovitih detalja (pojedinačnih objekata, sklopova i kompozicija) nalazimo na području vrtova vila (unutarnjih i vanjskih).

Kako je izgledao život u luksuznoj vili, možemo shvatiti iz Propercijevih stihova s opisom Mecenine gozbe: "Kuća s vrtovima, rijetko bilje, vino od metimna i kristalne čaše, egzotični flautisti, ruke koje pljeskaju u ritmu muzike, Filida koja pleše, tiha noć rasvijetljena treptavim svjetlom, mnoš-

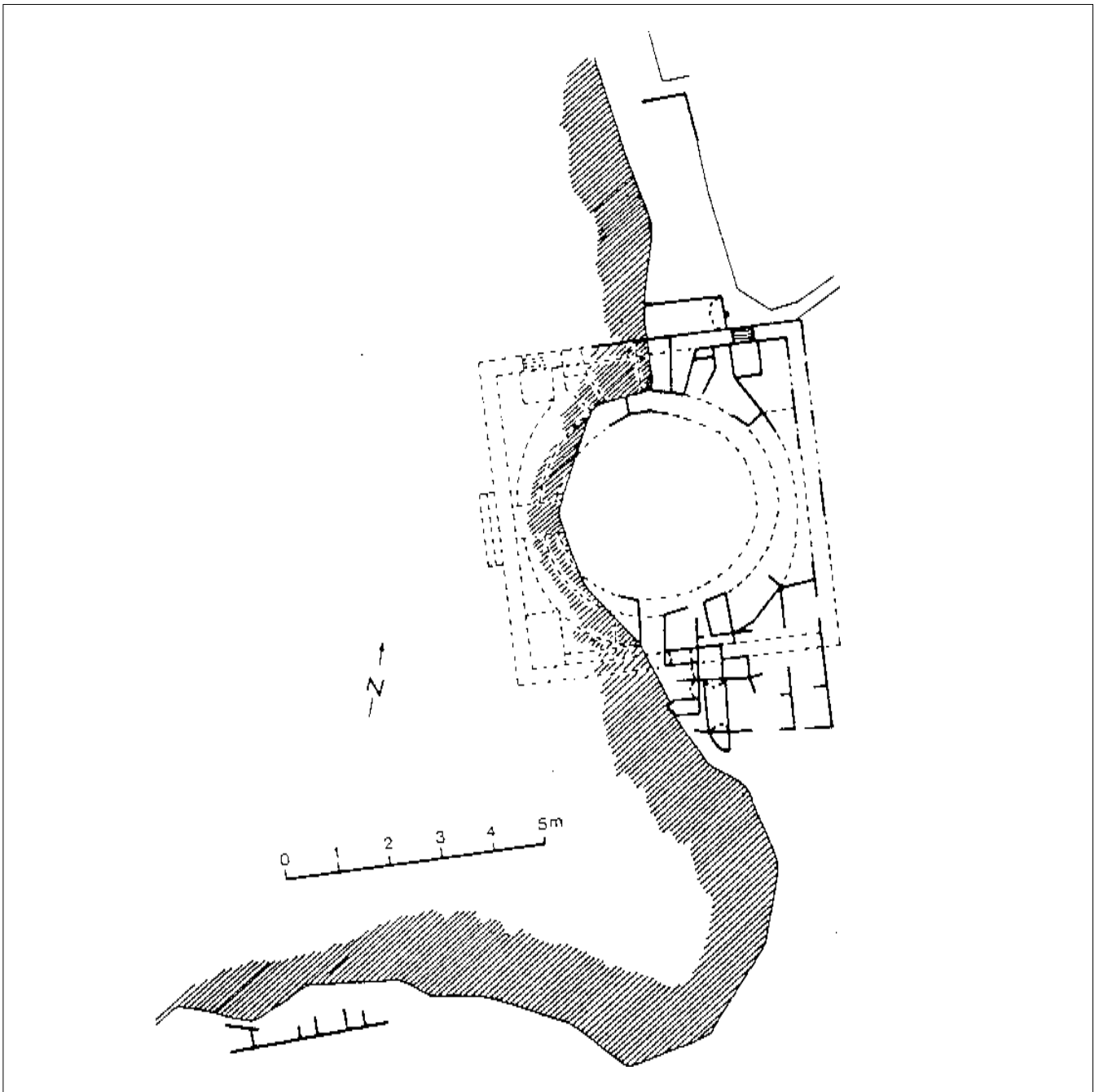
tvo koje pobuđeno iz zanosa iznenada strepi od buke koja slijedi dolaskom Cinzije blage" (CIMA, LA ROCA, 1986., 3.).

Veličanstven je broj od 257 lokaliteta na kojima su ubicirane ili istražene rimske *villae* i *villulae* na području Istre i Dalmacije. Njihova gustoća i broj ukazuje na važnost područja, pa se tako, npr. u južnom dijelu Istre uz antičku Pulu nalazi iznimni broj luksuznih vila (Brijuni, Valbandon, Barbariga, Vižula), područje koje možemo usporediti s Napuljskim zaljevom (antičke *Stabiae*, *Baiae*, *Sorrentum*, *Capri*)

Sl. 14. Ostaci termalnog postrojenja i gradske vile u Rideru - Danilo kod Šibenika (Rendić Miočević, 1990.)

Fig 14 Remains of the bath and villa urbana in Rider - Danilo near Šibenik

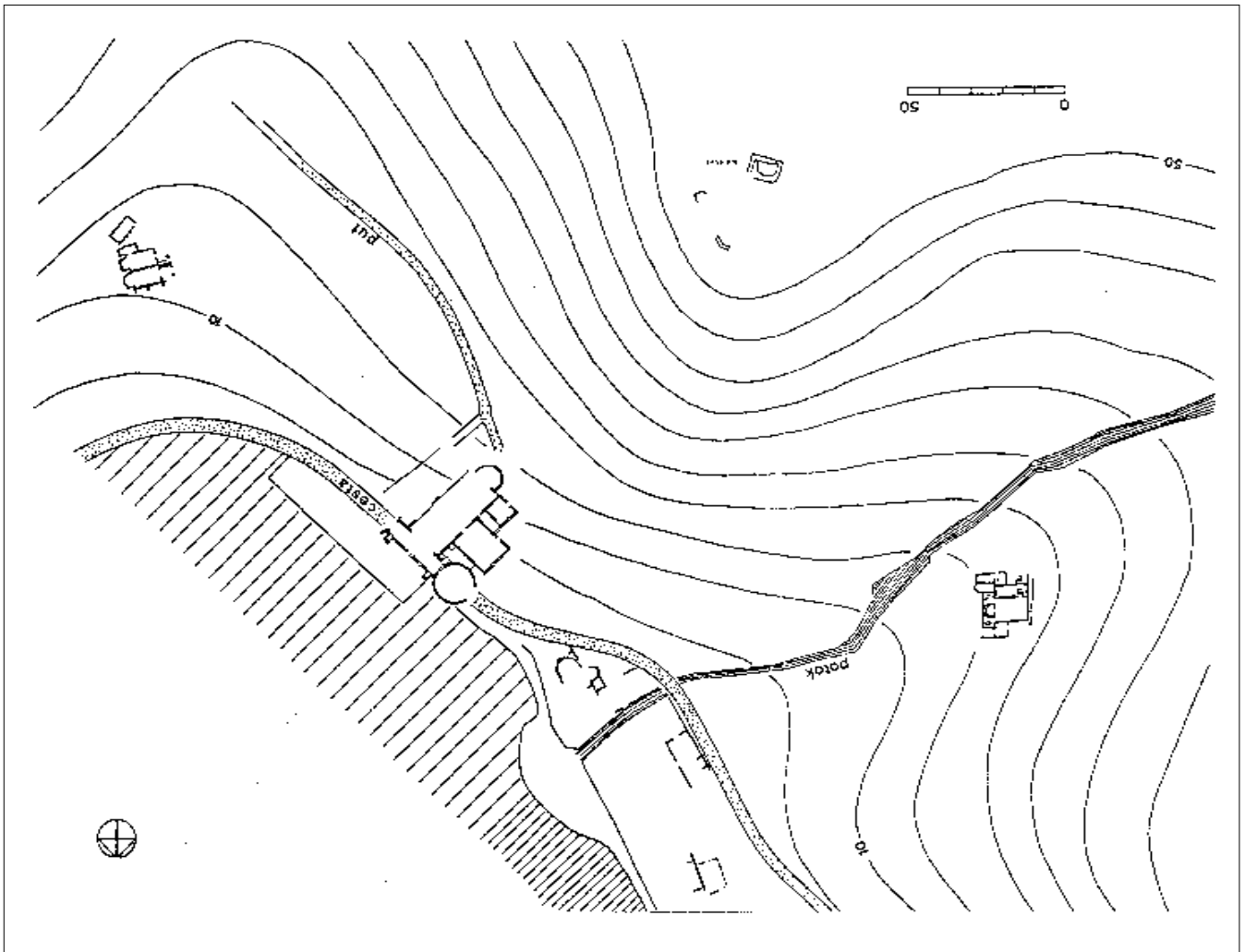

Sl. 15. Luksuzna vila u uvali Stari Trogir (Kirigin, Marin, 1989., prema Jeliću)

Fig. 15 Luxury villa in the bay of Stari Trogir

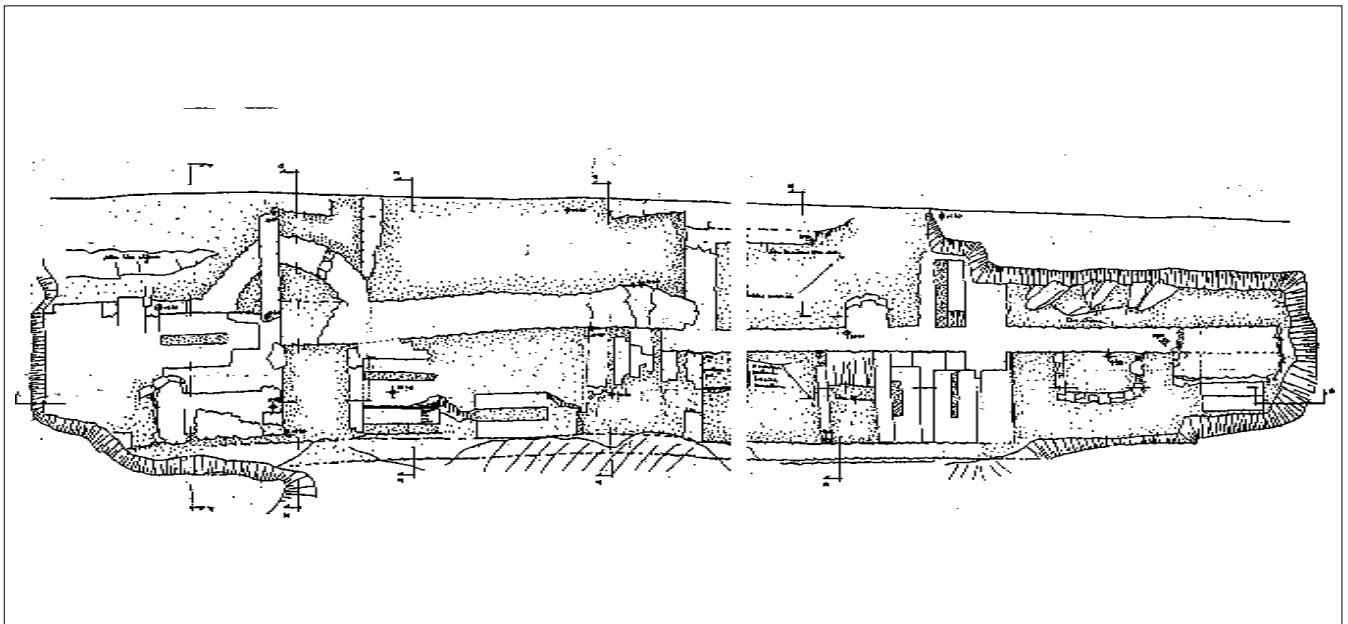
(sl. 11.). Sličnu povećanu gustoću reprezentativnih vila nalazimo uz Salonu, Naronu, Epidaur. Podaci potvrđuju Whittakerovu teoriju da su ruralni moćnici bili ujedno i urbana elita, vezana uz antičke gradove. Također je veća koncentracija vila uz magistralne ceste i važne plovidbene pravce, te na plodnim kraškim poljima. Na području Istre više je istraženih vila na kojima su definirani i tlocrti vile, dok je u Dalmaciji mnogo ubiciranih lokaliteta, ali znatan broj je bez provedenih sustavnih arheoloških istraživanja (tako da tlocrti lokaliteta nisu ni približno iscrtani). Neke vile na području Dalmacije dobro su istražene i prezentirane, kao npr. vila u uvali Stari Trogir, Bijaći u kaštelanskom polju, gradske vila na području Salone i u Starigradu

na Hvaru, Lovrečina i Poblje na Braču, Lumbarda na Korčuli, Polače na Mljetu, te vila na poluotoku Sustjepanu kod Cavtata. Na mnogim lokalitetima nisu razdvojene ranocarske i kasnoantičke faze (iznimku čine vila u Barbarigi, Valbandon, uvala Verige Brijuni, vila u Mulinama, Ivinj kod Šibenika, Polače na Mljetu i još neka mjesta). Budući istraživači imaju veliki posao, a broj lokaliteta nije ni približno konačan. I u okviru ovog rada nisu navedeni svi poznati lokaliteti, što će se djelomično ispraviti u sljedećem prilogu pod istim naslovom (br. II) u kojem će biti iznesen razvoj rimskih vila i tipologija, te promjene na vilama do kasne antike i ranoga srednjeg vijeka.

Sl. 16. Ranocarska vila i kasnoantička palača u Polačama na otoku Mljetu (Fisković, 1999.)

Fig. 16 Early Empire villa and late antique palace in Polače on the island of Mljet

Sl. 17. Vila na poluotoku Sustjepanu kod Cavtata (Zaninović, 1988.)

Fig. 17 Villa on the peninsula of Sustjepan near Cavtat

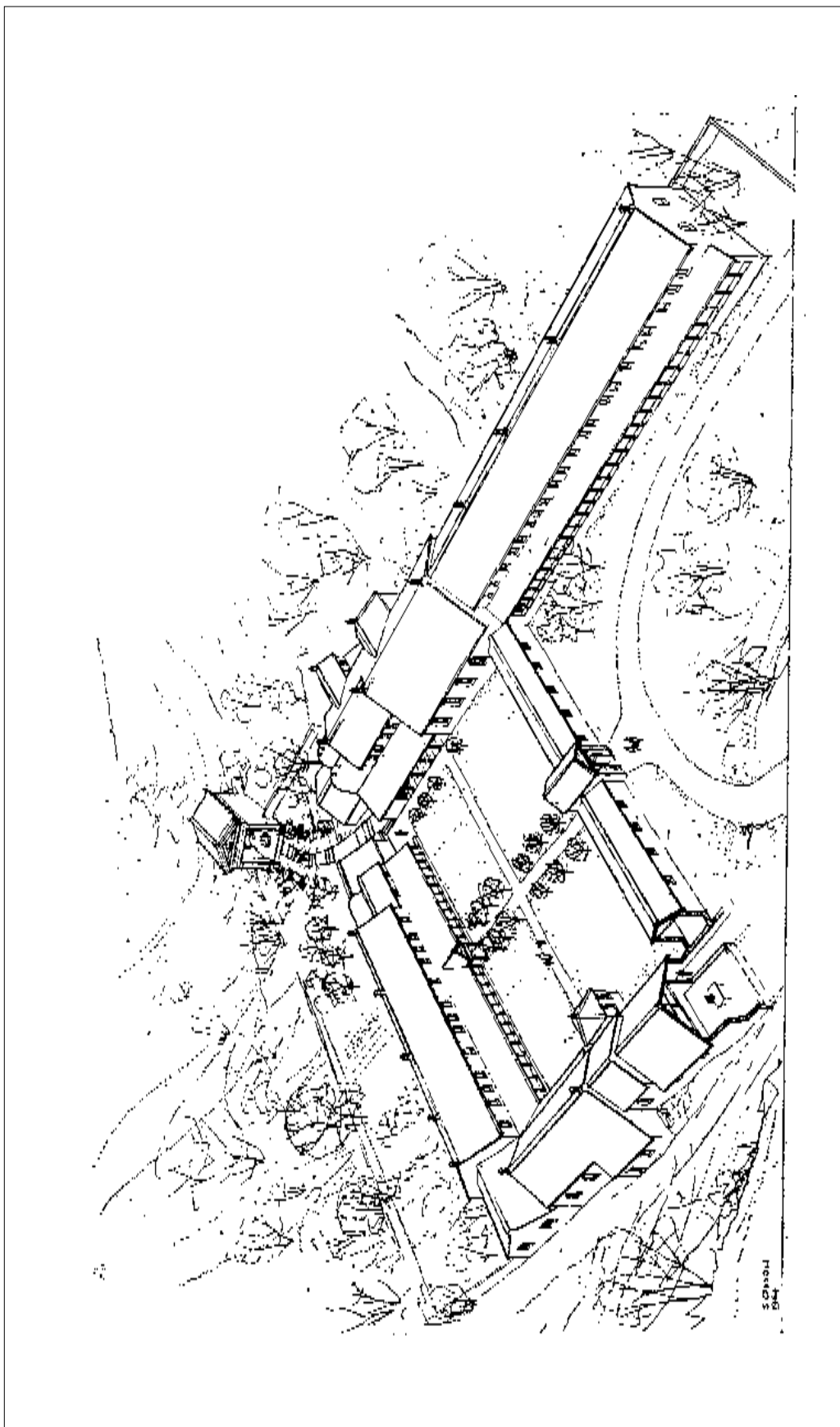
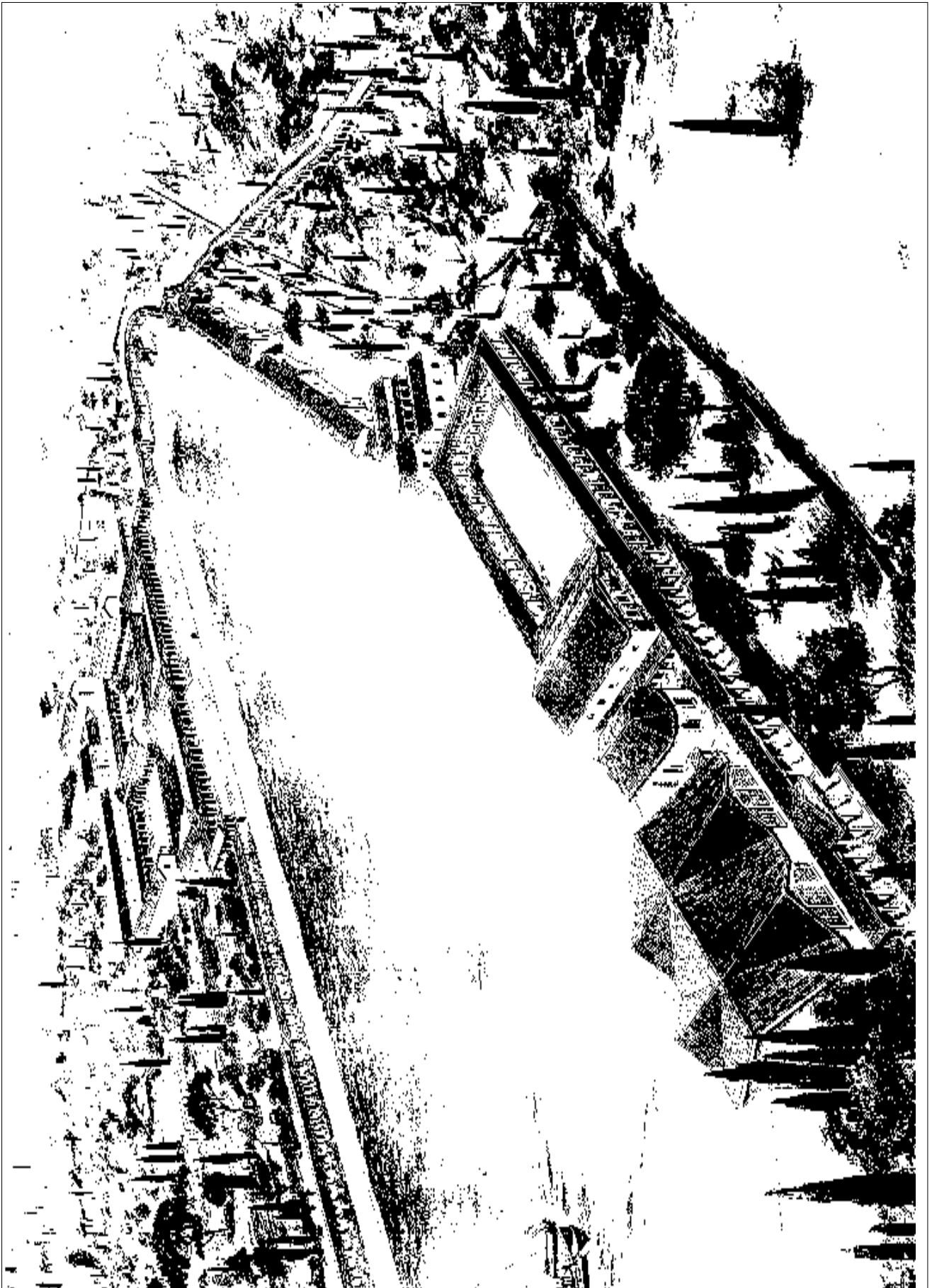

Fig. 18. Reconstruction of a villa in Chedworth, Gloucestershire, England (Boethius, Ward Parkins 1970)

Sl. 18. Idealna rekonstrukcija vile u Chedworthu - Gloucestershire, Engleska (Boethius, Ward Parkins, 1970.)

Sl. 19. Idealna rekonstrukcija vile u uvali Verige, Brijuni
(Begović Dvoržak, 1994.)

*Fig. 19 Reconstruction of a villa in the Verige Bay, Brijuni
(Begović, Dvoržak 1994)*

LITERATURA

- ARTHUR, A., 1997., The villa at San Giovanni in Lucania, *JAR* 10, Ann Arbor, 598.-611.
- ASHBY, T., 1970., *The Roman Campagna in Classical Times*, Tonbridge
- BEGOVIĆ DVORŽAK, V., 1995., Rezidencijalni kompleks u uvali Verige na Brijunima: primjer ekstrovertirane maritimne vile harmonično uklopljene u krajolik, *HistriaAntiq* 1, Pula, 47.-53.
- BEGOVIĆ, V., SCHRUNK, I., 1999.-2000., Villae rusticae na Brijunskom otočju, *Opusca* 23-24, Zagreb, 425.-439.
- BERGMAN, B., 1995., Vizualizing Pliny's Villas, *JAR* 8/1995, Ann Arbor, 406.-420.
- BEZECZKY, T., 1998., The Laecanius amphora stamps and the villas of Brijuni, Wien
- BOETIUS, A., WARD PARKINS, J. B., 1970., *Roman and Etruscan Architecture*, Suffolk
- BOLONIĆ, M., ŽIC, I., 1977., *Otok Krk kroz vjekove*, Zagreb
- CIMA, M., LA ROCA, E., 1986., *Le tranquile dimore degli Dei: La Residenza imperiale degli Horti Lamiani*, Venezia
- ČAČE, S., JURIĆ, R., 1975., Bilješke o arheološkim spomenicima u okolicama Metkovića, *Diadora* 8, Zadar, 149.-164.
- ČUS RUKONIĆ, J., 1982., Arheološka topografija otoka Cresa i Lošinja, *IzdanjaHAD*, Zagreb, 9.-17.
- DE FRANCESCHINI, M., 1999., *Le ville romane della X Regio (Venetia et Histria)*, Roma
- DŽIN, K., 1995., Spomenički nalazi i projekt eko-arheološkog parka Vižula kod Medulina, *HistriaAntiq* 1, Pula, 73.-78.
- FABER, A., 1998., Rimsko naselje u Murteru, *IzdanjaHAD* 19, Zagreb, 97.-108.
- FADIĆ, I., 1986., Diklo kod Zadra, villa rustica, *ArhPregl* 26, Ljubljana, 90.-91.
- FADIĆ, I., 1987., Dračevac kod Zadra, villa rustica, *ArhPregl* 28, Ljubljana, 100.
- FISKOVIĆ, C. 1976., Pelješac u protopovijesti i antici, Pelješki zbornik, Potomje - Dubrovnik - Korčula, 15.-80.
- FISKOVIĆ, I., 1996./1997., Jesu li Polače na Mljetu bile sijelo vladara Dalmacije, *PrilInstArheolZagrebu* 13/14, Zagreb, 61.-82.
- FISKOVIĆ, I., 2001., Prilozi arheološkoj topografiji Pelješkog kanala *IzdanjaHAD* 20, Zagreb, 51.-74.
- GLUŠČEVIĆ, S., 1985., Zaštitno arheološko istraživanje na lokalitetu Veleševo kod Benkovca, *ObavijestiHAD* 1, Zagreb, 21.-23.
- GNIRS, A., 1901., Uberreste romische Ansiedlungen in der Gegend zwischen Pola und Rovigno, *MZK* 27, Wien, 128.-130.
- GNIRS, A., 1911., Baudenkmale aus der Zeit ostromischen Herrschaft auf der Insel Brioni Grande, *Jahrbuch fur Altertumskunde*, Wien
- GNIRS, A., 1915., Forschungen uber antiken Villenbau in Sudistrien, *JÖAIBeibl* 18, Wien, 99.-164.
- GUŠIĆ, B., FISKOVIĆ, C., 1980., Otok Mljet, Govedari
- ILAKOVAC, B., 1971., Vranska regija u rimsko doba, *RadCenJAZUZadar* 18/1971., Zadar
- JARUGA, B., 1980., Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda, *Diadora* 9/1980., Zadar, 445.-491.
- JELIĆ RADONIĆ, J., 1996., Rimski villa urbana u Starom Gradu na Hvaru, *ARadRasp* 12, Zagreb, 149.-161.
- JELIĆ RADONIĆ, J., 2001., Rimsko naselje u Ublima na Lastovu, *IzdanjaHAD* 20, Zagreb, 197.-220.
- JURIŠIĆ, M., ORLIĆ, M., 1987., Brijuni, uvala Verige, antička Luka, *ArhPregl*, Ljubljana, 97.-99.
- JURKIĆ GIRARDI, V., 1981., Građevinski kontinuitet rimskih gospodarskih vila, *HistriaHisto* 4/2, Pula, 70.-105.
- KIRIGIN, B., MARIN, E., 1989., Arheološki vodič po srednjoj Dalmaciji, Split
- KRNČEVIĆ, Ž., 1995., Historijat arheoloških istraživanja na šibenskom području, Stoljeće arheologije na šibenskom području, Šibenik, 9.-56.
- KUNLIFFE, B., 1978., *Rome and Empire*, Maidenhead, England
- LAFON, X., 2001., *Villa maritima*, Rome
- MATIJAŠIĆ, R., 1998., *Gospodarstvo antičke Istre*, Pula
- MEDINI, J., 1970., Makarsko primorje u antici, *MakarZbor* I, Makarska
- MLAKAR, Š., 1976., Fortifikacijska arhitektura na otoku Brioni "Bizantski kastrum", *Histriaarch* 6-7, Pula
- MC KAY, A., G., 1975., *Houses, Villas and Palaces in the Roman World*, Hudson
- NEDVED, B., 1989., Felix Arba, *IzdanjaHAD* 13, Krk - Zagreb, 29.-44.
- OREB, F., 1990., Prehistorijsko, antičko i starokršćansko razdoblje na otoku Šolti, Otok Šolta, Zagreb, 47.-67.
- OREB, F., 1999.-2000., Rimski vila u Strožancu nedaleko Splita, *Opusca* 23-24, Zagreb, 441.-449.
- PURCELL, N., 1995., The roman villa and the landscape of production, Urban Society in Roman Italy, New York, 151.-179.
- RADIĆ, F., 2001., Topografija otoka Korčule, *IzdanjaHAD* 20, Zagreb, 25.-50.
- RENDIĆ MIOČEVIĆ, D., 1990., Il municipium Ridentarum (Rider) in Dalmazia Nelle recenti ricerche, Archeologico Epigrafiche, Padova, 471.-485.
- ROFFIA, F., E., 1997., *Ville Romane sul lago di Garda*, Brescia
- SCHRUNK, I., BEGOVIĆ, V., 2000., Roman estates on the island of Brioni, Istria, *JAR* 13/2000, Ann Arbor, 253.-276.
- SOREN, D., AYLWARD, W., 1994., Dazzling Spaces, *Archaeology* 47, july-august, New York, 24.-28.
- STARAC, A., 1994., Carski posjedi u Istriji, *Opusca* 18, Zagreb, 133.-145.
- SUIĆ, M., 1953., Pag, Zadar
- SUIĆ, M., 1976., *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb
- SUIĆ, M., 1987., Cissa Pullaria - Baphium Cissense - Episcopus Cessensis, *ARadRasp* 10, Zagreb, 185.-215.
- ŠKEGRO, A., 1999., *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*, Zagreb
- ŠONJE, A., 1981.-1982., L'ubicazione della sede del vescovo di Cessa, *Attiemem* XI, Rovigno
- TASSAUX, F., 1982., Laecanii, Recherches sur une famille senatoriale d'Istrie, *Antiquite* 94, 227.-269.
- TASSAUX, F., 1983.-1984., L'implantation territoriale des grandes Familles d'Istrie sous le Haut Empire romain, *AtticMTrieste* 13/2, Trieste, 193.-229.
- TASSAUX, F., 1998., Apports recents de l'epigraphie a l'histoire economique et sociale de Brioni, Epigrafia romana in area Adriatica, Macerata, 77.-99.
- UJČIĆ, Ž., PERCAN, A., 1995., Crkva Majke božje od Kuj u Ližnjanu i prijedlog uredjenja, *HistriaAntiq* 1, Pula, 79.-85.
- VERZAR BASS, M., 1986., Le trasformazioni agrarie tra Adriatico nordorientale e Norico, Societa Romana e impero tardoantico, Roma, 647.-883.
- WHITTAKER, C., R., 1990., The consumer city revisited: the vicus and the city, *JAR* 3, Ann Arbor, 110.-118.
- ZANINOVIĆ, M., 1980., Antička naselja ispod Velebita, *SenjZbor* VIII, Senj, 187.-196.
- ZANINOVIĆ, M., 1988., Villae rusticae na području Epidaura, *IzdanjaHAD* 13, Zagreb, 89.-100.
- ZANINOVIĆ, M., 1990., Sol u antici naše obale, *ZborABH*, Sarajevo, 255.-264.
- ZANINOVIĆ, M., 1995., Villae rusticae u pejzažu otoka i obale antičke Dalmacije, *HistriaAntiq* 1, Pula, 86.-96.
- ZANINOVIĆ, M., 1997., Grčka podjela zemljišta na otoku Visu, *Opusca* 21, Zagreb, 77.-84.
- ZORIĆ, M., 1999., Ivinj, ranokršćanska bazilika s krstionicom, *ObavijestiHAD* 31, Zagreb, 103.-108.

Summary

Roman Villas of Istria and Dalmatia I

Roman villas of the 1st century combine old Italic architectural tradition, the elegance and luxury of Hellenistic architecture and the imposing Egyptian style.

They are generally built on well-chosen locations and fully match the landscape, which defines their outlines as well as their height articulation. They were built in favorable natural bays or on gently inclined slopes with an open view of the surrounding area. They are characterized by good communications with the closest urban centers, safely built harbors and a position along important roads or sailing routes.

In the territory of Dalmatia and Istria many sites of villas and villulae (Jerolim, 4th century) have been identified, but only a small number of localities have been researched. Significant villas, either investigated or partly investigated, are found in Histriae: Loron, Červar, Porat and Sorna near Poreč; in Barbariga and Fažana, luxury villas on the Brijuni Islands; in Valbandon, Banjole and Vižula (Medulin) near Pula; in Roman Dalmatia; in Muline on the island of Ugljan; along the coast beneath the mountain of Velebit; on the islands of Krk, Cres, Unije, Pag, Rab and Murter; in Biograd and Benkovci areas; in Orlić near Knin; in Pridraga, Puntamika and Kašić near Zadar; a large luxury villa with a specific ground plan from the second half of the 1st century in the bay of Stari Trogir and in Bijaći (Sicula) near Salona. An urban villa close to Porta Cesare in Salona is famous under the name the Province Governor's Palace.

Numerous villa ruins are found on the island of Šolta (Rogač-Banje, Nečujam etc.), Brač (particularly important Povlja, Lovrečina, Bol), Hvar (particularly in Hvarsko Polje between Starigrad and Jelsa).

Many villas were located along the Makarska coastline. A *villa suburbana* in Erešove bare near Naron on the Pelješac Peninsula (particularly important Žuljana and Orebić), the Korčula Island (a particularly important large luxury villa with *opus reticulatum* in Lumbarda).

Villas were investigated on the islands of Koločep, Lopud and Šipan. Two luxury Roman villas are situated near Epidaur (in the Tiha Bay and on the Sustjepan Peninsula), as well as a larger number of villas in the surroundings of Slano and Ston.

The number of 233 sites at which villas or villulae were identified or investigated in the area of Istria and Dalmatia is rather impressive.

Their density and number point to the significance of the area in which they are situated. Thus in the southern part of Istria near antique Pula there is an extraordinary large number of luxury villas (Barbariga, Brijuni, Valbandon, Vižula), representing an area which can be compared to the bay of Naples (antique *Stabiae*, *Baiae*, *Sorrentum*, *Capri*).

A similarly larger density of representative villas is found in the vicinity of large urban centers – Salona, Naron and Epidaur. The data confirm Whittaker's theory that members of the rural power structure were at the same time urban elite. Also, there is a larger concentration of villas along important roads and sailing routes.